

Η οδός των Τριπόδων – τεχνικά και κατασκευαστικά στοιχεία

Κ. Ν. Καζαμιάκης

Το θέατρο του Διονύσου, η οδός Τριπόδων και τα χορηγικά μνημεία αποτελούν ιδιαίτερη θεσμική ενότητα του δημοσίου βίου αλλά και μία κεντρική συνιστώσα στη χωροταξία της αρχαίας Αθήνας. Στη σύντομη αυτή αναφορά παρατίθενται τα μέχρι σήμερα γνωστά τεχνικά και κατασκευαστικά στοιχεία της οδού. Το τμήμα της οδού που είχε αποκαλυφθεί μέχρι το 1988, είχε μήκος 320 μ. Οι έρευνες που διεξήχθησαν έκτοτε¹ μας επέτρεψαν να τεκμηριώσουμε ακόμη 80 μ. της πορείας της οδού,² καθώς επίσης να συμπληρώσουμε την οριζοντιογραφία και μηκοτομή της οδού από το Διονυσιακό θέατρο μέχρι περίπου τον Άγιο Νικόλαο Ραγκαβά (σελ. 33, εικ. 2).³

Η διατομή της οδού είναι μεικτή: εν εκχώσει και εν επιχώσει. Σ' όλο το μήκος της οδού, το εν εκχώσει τμήμα είναι προς την πλευρά του βράχου της Ακρόπολης (ανάντι), όπου ακριβώς κτίστηκαν όλα τα μέχρι σήμερα γνωστά χορηγικά μνημεία, εδραζόμενα στο βράχο.⁴ Ο θεατής που φεύγει από το θέατρο, κατευθυνόμενος προς την Αγορά, βλέπει πάντα αριστερά του τα χορηγικά μνημεία και ψηλότερα την Ακρόπολη.

Ερείσματα, αναλημματικούς τοίχους, ορύγματα και αποχετευτικούς αγωγούς⁵ δεν έχουμε σε επαρκή βαθμό, ώστε να τεκμηριωθεί η πλήρης εγκάρσια διατομή της οδού. Για τα παραπάνω τεχνικά στοιχεία η έρευνα είναι σε εξέλιξη. Η εγκάρσια κλίση, όπου εντοπίστηκε, είναι περίπου της τάξεως 5% το δε πλάτος φθάνει τους 20 πόδες (6-6.50 μ.).⁶

Υποδομή και επιδομή της οδού. Στις θέσεις Πρυτανείου 10, Τριπόδων 20, 22 και 28, οι ανασκαφές απεκάλυψαν επάλληλα οδοστρώματα της οδού, αντιστοιχώντας σε χρονολογικές φάσεις. Έχουν πάχος 0.03-0.09 μ. και αποτελούνται από πεπιεσμένο αργιλόχωμα, άμμο, λεπτά θραύσματα κιμηλιάς και μικρά χαλίκια. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα της οδού Τριπόδων 22 όπου εντοπίστηκαν έξι επάλληλα οδοστρώματα, πάχους, από πάνω προς τα κάτω, 0.04, 0.04, 0.05, 0.06, 0.03 και 0.03 μ. Το τελευταίο στρώμα απλώνεται πάνω στο υπόστρωμα της οδού που αποτελείται από επίχωση, πάχους 0.33 μ., με σύνθεση διαβαθμισμένη προς τον φυσικό μαλακό βράχο: χώμα, χαλίκια και θραύσματα

κιμηλιάς. Σε κανένα σημείο της οδού δεν βρέθηκε πλακόστρωση⁷ ή ίχνη από ρόδες άμαξας.⁸ Η οδοποιία ως τέχνη δεν απασχόλησε τους κατασκευαστές των κλασικών και ελληνοιστικών πόλεων, με εξαίρεση τις ιερές/πομπικές οδούς (Δήλος, Δίδυμα, Αθήνα: Παναθηναίων-Τριπόδων). Με το μεγάλο πλάτος και τη μνημειώδη όψη που όφειλαν στη θρησκευτική τους λειτουργία δημιούργησαν πρότυπο για τις λεωφόρους της ρωμαϊκής εποχής, οπότε η οδός απέκτησε μεγάλη σημασία στην πολεοδομική αισθητική.

Σημειώσεις

1. Στις 11 Νοεμβρίου 1988, κατά τις εργασίες αποκατάστασης οικίας στην οδό Τριπόδων 28 (ιδιοκτησία Ελληνικής Εταιρείας), εντοπίστηκε από τον υπογράφοντα αρχαία οικοδομή στο υπόγειο, στη θέση ακριβώς όπου υπολογίζαμε ότι περνά η αρχαία οδός. Όπως έδειξε η ανασκαφή που ακολούθησε, επρόκειτο για χορηγικό μνημείο (σελ. 37, εικ. 5-6). Λίγες μέρες αργότερα, στις 14 Νοεμβρίου 1988, κατά τις εργασίες αποκατάστασης οικίας στην οδό Βάχου 4 (ιδιοκτησία Στράτου), εντοπίστηκαν ομοίως αρχαία θεμέλια τα οποία ανήκαν σε δύο χορηγικά μνημεία, όπως έδειξε η ανασκαφή που διενήργησε ο έφορος κ. Κωνσταντίνος Τσάκος. Τα παραπάνω μνημεία καθώς και όλες οι θέσεις όπου βρέθηκαν τμήματα της αρχαίας οδού μετρήθηκαν και σχεδιάστηκαν λεπτομερώς, εξαρτήθηκαν υψομετρικώς από το γεωειδές και οριζοντιογραφικώς από το Κρατικό Σύστημα Αναφοράς.
2. Το πιθανό συνολικό μήκος της οδού είναι περίπου 850 μ. Μέχρι το 1988 γνωρίζαμε το 37% ενώ σήμερα προσεγγίζουμε το 50% του όλου μήκους.
3. Η οριζοντιογραφία της οδού άλλαξε σαφώς στο σημείο όπου εντοπίστηκαν τα νέα χορηγικά μνημεία (Βάχου 4), καθώς επίσης στο τμήμα από Τριπόδων 34 μέχρι τον Άγιο Νικόλαο Ραγκαβά (θέσεις: Τριπόδων 28, 22 και 20).
4. Η ανασκαφή Μηλιάδη (1955), λίγο νοτιότερα του μνημείου του Λυσικράτους, απεκάλυψε το Α. άκρο της οδού και ερείπια οικιών του 5ου π.Χ. αιώνα. Δεδομένου ότι τα ανασκαφικά στοιχεία κατάντι της οδού και καθ' όλο το μήκος της είναι ελλιπή, παραμένει θεωρητική η άποψη ότι τα χορηγικά μνημεία στήθηκαν μόνον από τη μια πλευρά της οδού, οι δε οικίες της άλλης πλευράς με τον χρόνο κατεδαφίστηκαν, ώστε να διευρυνθεί η οδός και να αναδειχθούν τα μνημεία.
5. Στην Αθήνα, ήδη από το τέλος του 6ου αι. π.Χ., έχουμε σημαντικά αποχετευτικά συστήματα και πυκνό δίκτυο πηλινών αγωγών κάτω από τα οδοστρώματα, αν και το σύστημα των ανοικτών αγωγών δεν εγκαταλείφθηκε τελειώς.
6. Πριν τη ρωμαϊκή εποχή και σε πόλεις όπως η Αθήνα που δεν

ρυμοτομήθηκαν εξ αρχής με το σύστημα των ορθογωνίων αξόνων αλλά σταδιακά και σε απόλυτη εξάρτηση από το φυσικό ανάγλυφο, το πλάτος των δρόμων ήταν 3-4,50 μ. κατά μέσο όρο. Στις συνοικίες επικρατούσαν τα στενά δρομάκια πλάτους 1,50-3 μ. ενώ κάποιες μεγαλύτερες αρτηρίες που συνέδεαν την Αγορά με τις πόλεις, έφθαναν τα 9 μ. Εξάιρεση αποτελούσαν η οδός Παναθηναίων που έφθανε τα 12 μ. προκειμένου να εξυπηρετήσει συγκεκριμένες θρησκευτικές λειτουργίες (πομπές, αγώνες κ.λ.π.) και η οδός Τριπόδων, που έφθανε τα 6 μ. προφανώς για παρεμφερείς λόγους.

7. Η πλακόστρωση δεν φαίνεται να συνηθιζόταν στην αρχαία Αθήνα. Το έδαφος παρέμενε άστρωτο ή σκεπαζόταν με

λεπτή στρώση χαλικιών, έτσι ώστε το πέρασμα του νερού, από βροχή ή οικιακή χρήση να δημιουργεί χαντάκια, ακόμα και στην οδό Παναθηναίων, και να απαιτεί συνεχή φροντίδα. Η συντήρηση και επισκευή των δρόμων, μέχρι κάποια απόσταση από την πόλη, ήταν έργο των όδοποιών καθώς επίσης η χάραξη και η κατασκευή/επιπέδωση των οδών. Οι άστυνόμοι φρόντιζαν μεταξύ άλλων για τη διατήρηση της καθαριότητας στους δρόμους και την αποκατάσταση των ζημιών και καταπατήσεων, που εθεωρούντο σοβαρές παραβάσεις.

8. Πιθανό ίχνος "ροδιάς" βρέθηκε στην οικία Καρρά (Πρυτανείου 19).

Αρχείο ιστορικής συνέχειας και ζωής στην πόλη των Αθηνών από την αρχαιότητα έως σήμερα αποτελεί το σπίτι της οδού Τριπόδων 28 στην Πλάκα, όπου στεγάζεται η ελληνική εταιρία για την προστασία του περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η θαυμάσια αισθητική της αποκατάστασης του κτιρίου, σε συνδυασμό με τα σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα που ανακαλύφθηκαν στη διάρκεια των εργασιών και διατηρήθηκαν στο υπόγειό του, χάρισαν στο σπίτι αυτό οικήματα στο βραβείο Eurora Nostra του συμβουλίου της Ευρώπης για το 1992.

Μια από τις σημαντικότερες παραμέτρους της λειτουργίας του κτιρίου είναι το γεγονός ότι η αρχαιολογική υπηρεσία επέτρεψε για πρώτη φορά τη διατήρηση αρχαίων ευρημάτων μέσα σε ένα οικήματα, ώστε να μπορεί το κοινό να τα επισκεφθεί στο σημείο όπου βρέθη-

Της ΛΗΔΑΣ ΜΠΟΥΖΑΛΗ

καν. Τμήμα της αρχαίας οδού Τριπόδων, τοίχος της κλασικής περιόδου, δύο αρχαία ελαστρίδια και η βάση ενός χορηγικού τρίποδα περιλαμβάνονται στα ευρήματα, που ήρθαν στο φως κατά την ανασκαφή.

Το κόστος της αποκατάστασης του υπερβή τα 120 εκατομμύρια δρχ., ποσό το οποίο συγκεντρώθηκε αφ' ενός από μια δημοπρασία έργων ζωγραφικής, που οργάνωσε η ελληνική εταιρία με τη βοήθεια του οίκου Σόθμυς, και αφ' ετέρου από μικρές εισφορές εκατοντάδων ιδιωτών. Μικρό τμήμα του χρέους που περίσπεψε, γύρω στα 20 εκ. δρχ., το δώρισε το υπουργείο Πολιτισμού.

Κρυμμένοι θησαυροί

«Το κτίριο αυτό έχει βιωθεί απ' την αρχαιότητα έως σήμερα», εξηγεί ο πρόεδρος της ελληνικής εταιρίας καθ. Μιχάλης Σκούλλος. «Τα ευρήματα στο υπόγειο χρονολογούνται από την κλασική περίοδο και συνεχίζουν στη ρωμαϊκή - βυζαντινή εποχή. Το σπίτι έχει κτιστεί σταδιακά. Ένα τμήμα του ήταν προεπαναστατικό, ενώ η φάση που βλέπουμε τώρα χρονολογείται περί το 1840».

Το κτίριο χρησίμευσε ανέκαθεν ως κατοικία, ενώ όταν αγοράστηκε από την Ελληνική Εταιρεία είχε στο υπόγειο αποθήκες και μικρομάγαζα. Οι θησαυροί που έκρυβε στα θεμέλια του παρέμειναν άγνωστοι έως ότου αρχίσαν οι εργασίες αποκατάστασης.

Τη μελέτη αποκατάστασης έκαναν οι αρχιτέκτονες - αναστηλωτές Ι. Κίζης, Κ. Καραδήμας και Θ. Τσιτρουλλής, η επίβλεψη έγινε από τους Χρ. Παυσάκη και Παν. Γραμματόπουλο, ενώ τις εργασίες παρακολούθησε μια επιτροπή μελών της Εταιρίας από γνωστούς καθηγητές αρχιτεκτονικής, τους Κ. Δεκαβάλλα, Ι. Δημακόπουλο (δευθυντής αναστηλώσεων υπουργείου Πολιτισμού), Α. Ζάννο, Α. Ζήβα, Χ. Μπούρα και Α. Συμεών.

Διατήρηση στο υπόγειο

«Όταν αρχίσαμε τις εργασίες στο υπόγειο, όπου σκοπεύαμε να δημιουργήσουμε χώρο βιβλιοθήκης, δεν ξέραμε τι υπήρχε πίσω από τον τοίχο», λέει ο Κ. Σκούλλος. «Στο σκάψιμο, όμως, ακουγόταν ένας υπόκωφος ήχος και αφαίρωντας τα τούβλα φάνηκε από πίσω ένας τεράστιος δόμος. Σιγά σιγά αποκάλυφθηκε ο αρχαίος τοίχος. Μας πήρε σχεδόν δύο χρόνια για να μας επιτρέψει η Αρχαιολογική Υπηρεσία να τα στεγάσουμε».

Τελικά η άδεια δόθηκε αφενός επειδή το κτίριο δεν είναι ιδιωτικό, ώστε τα ευρήματα θα είναι ανοικτά στο κοινό, και αφετέρου λόγω του αντικείμενου της Ελληνικής Εταιρείας, η οποία ασχολείται με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Πλούσιο έργο στην προστασία

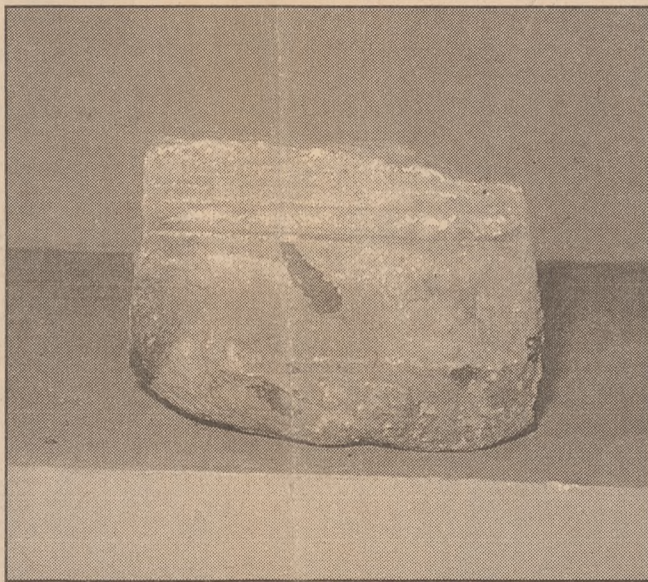
Η Ελληνική Εταιρία έχει πλούσια δράση τόσο στην προστασία του περιβάλλοντος όσο και στη διάσωση πολιτιστικών μνημείων. Ξεκίνησε με την αποκατάσταση της Νέας Μονής Χίου, τη δημιουργία του μουσείου της Μονής της Αποστολής, στην αποκατάσταση του ναού του Χορτιάτη στη Θεσσαλονίκη, σε σωτικές επεμβάσεις μετά τους σεισμούς σε πολλά μνημεία, όπως στο ναό του Σωτήρα στο Αλεποχώρι κ.λπ. Πριν από τρία χρόνια, εξάλλου, έγινε αποστολή Αγγλών ειδικών στην ελληνική πόλη της Σινασού στην Καπαδοκία, με σκοπό την απογραφή και αποτύπωση των κτιρίων. Αποτέλεσμα της μελέτης ήταν η έκδοση βιβλίου με την ιστορία της Σινασού.

«Στα μνημεία, βέβαια, δεν επεμβαίνουμε χωρίς την άδεια έγκριση και ευθύνη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας», σημειώνει ο Κ. Μ. Σκούλλος. «Εμείς ερχόμαστε προσφέροντας τη μελέτη και όσα χρήματα μπορούμε. Επόμενο σχέδιο, που έχει ξεκινήσει με πολλές δυσκολίες, είναι να περισώσουμε μνημεία στην Πόλη σε αμοιβαίατητα με αντίστοιχες εταιρίες εκεί. Εμείς θα σώσουμε ορισμένα οθωμανικά κτίρια στην Ελλάδα και οι ομόλογές μας οργανώσεις θα φροντίσουν για την προστασία ελληνικών μνημείων στην Κωνσταντινούπολη».

Η Ελληνική Εταιρία για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς ιδρύθηκε το 1972 ως αστική εταιρία και από το 1974 πήρε τη σημερινή της μορφή.

Αρχαιολογικά ευρήματα στο υπόγειο κατοικίας!

Τι αποκάλυψαν οι εργασίες αναπαλαίωσης ενός σπιτιού στην Πλάκα

Από τις αρχαιότητες που αποκαλύφθηκαν κατά τη διενέργεια επισκευών στο υπόγειο του πλακωτικού σπιτιού στην οδό Τριπόδων. Όπως υποστηρίζει ο πρόεδρος της Ελληνικής Εταιρείας Κ. Μ. Σκούλλος, θα πρέπει να επιτραπεί ως κίνητρο στους ιδιώτες να διατηρούν τα αρχαία που τυχόν βρίσκουν στο σπίτι, εφόσον βέβαια δεν είναι φορτά, αλλά δομικά στοιχεία.

φής, η οποία βρέθηκε κάτω από 6-7 στρώματα μεταγενέστερου σκαβίσματος. Οι παλαιές οροφές παρουσιάζουν πλούσιο διάκοσμο με ελεύθερο και γραμμικό σχεδιασμό, τον οποίο ανέδειξαν οι εργασίες αποκατάστασης.

Παλιά έπιπλα και διακοσμητικά, όπως άνετες πολυθρόνες και πολυέλαιοι, καθώς και μια σπάνια συλλογή φωτογραφιών της Αθήνας των αρχών του αιώνα του Γάλλου φωτογράφου Μπουασσάν, συνεχίζουν το ιστορικό ενδιαφέρον του κτιρίου. Η βιβλιοθήκη της Εταιρίας, με ξένες εκδόσεις και ειδικά έντυπα που αφορούν σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος, είναι ανοικτή στο κοινό και στα μέλη της Εταιρίας, ενώ οι αίθουσες μπορούν να χρησιμοποιηθούν και από άλλες περιβαλλοντικές οργανώσεις που στερούνται χώρου.

Στο δώμα, με ωραϊότητα θέα στον ιερό βράχο, έχει δημιουργηθεί ξενώνας όπου φιλοξενοούνται οι υπάλληλοι του Μεσογειακού Γραφείου Πληροφοριών (Mediterranean Information Office), το οποίο συστεγάζεται στο κτίριο.

χορηγικούς τρίποδες, σπουδαίους χρωστά το όνομά της η πλακωτική οδός.

Οι χορηγικοί τρίποδες ήταν ένας πολύ εξυπνος και αποτελεσματικός τρόπος φορολόγησης των αρχαίων Αθηναίων. Τους εξήτειαν να καλύψουν τα

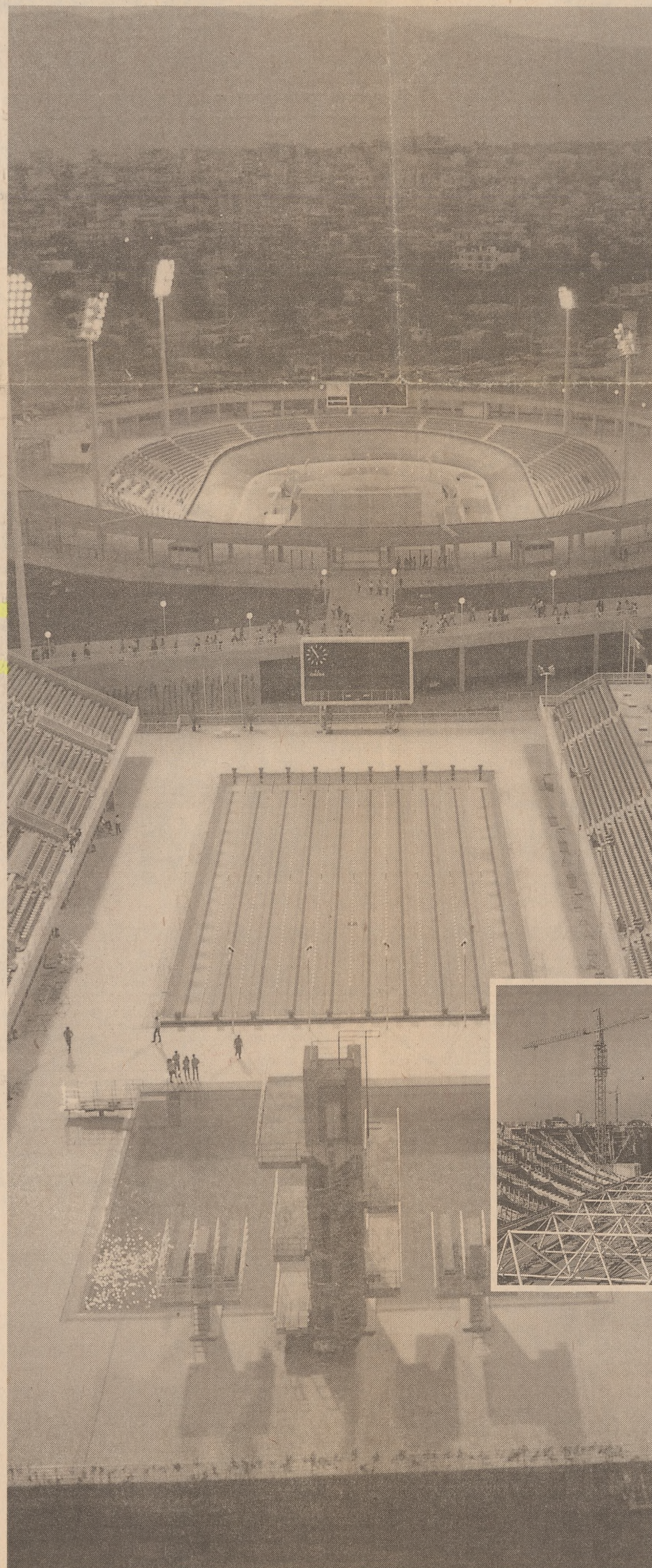
έξοδα μιας θεατρικής παράστασης, η οποία ως γνωστόν αποτελείτο από τρία έργα, και να στίσουν όλη την πόλη. Το ποσό ήταν αξιοσέβαστο και αργότερα η χορηγία επεκτάθηκε και σε άλλα κοινωνικά έργα, όπως είναι οι σημερινές χορη-

γίες. Σε ανταμοιβή, η πόλη έδινε στο χορηγό ως έπαθλο έναν χάλκινο τρίποδα και εκείνος είχε το δικαίωμα να εγείρει ένα μνημείο επί της οδού Τριπόδων και να το τοποθετήσει σε ανάμνηση της χορηγίας και της αναγνώρισής του από την πόλη.

Στο υπόγειο του σπιτιού διατηρούνται επίσης μαρμάρινα τμήματα από τα πολυτελή μνημεία που υπήρχαν στην οδό Τριπόδων, η βάση ενός αγάλματος, κιονόκρανα, οδοδείκτες και σε άλλα κοινωνικά έργα, όπως είναι οι σημερινές χορη-

υπογείου ή κάτω διάσπαρτα.

Το ιστορικό ενδιαφέρον του σπιτιού συνεχίζεται στους ανώτερους ορόφους του κτιρίου της Ελληνικής Εταιρίας. Στις αίθουσες διαλέξεων και γραφείων, διατηρούνται τμήματα της ζωγραφισμένης ορο-

ΠΑΡΤΕ ΚΙ ΕΞΕΙΣ ΜΕΡΟΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΣΤΟ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΟ

Η ΑΚΤΩΡ Α.Ε. είναι μία από τις μεγαλύτερες κατασκευαστικές εταιρίες της Ελλάδας, με δραστηριότητα στους τομείς των μεγάλων έργων υποδομής καθώς και σε οικοδομικά και τεχνικά έργα. Έργα της, όπως η ανισόπεδη γέφυρα στον κόμβο Νέου Φαλήρου, το πλέγμα έργων στο Ολυμπιακό Αθλητικό Κέντρο Αθηνών (ΟΑΚΑ), τα έργα εκβολής στο Φαληρικό Όρμο, βλέπετε σε κάθε γωνία της Ελλάδας, γιατί η ΑΚΤΩΡ Α.Ε. συμμετέχει δυναμικά στην ανάπτυξη της χώρας.

ΠΡΩΤΗ ΣΕ ΚΕΡΔΟΦΟΡΙΑ. Η ΑΚΤΩΡ Α.Ε. είναι πρώτη στον κλάδο σε κέρδη, κατά μέσο όρο, για τα τρία τελευταία χρόνια. Με κύκλο εργασιών για το 1993 που θα ξεπεράσει τα 10 δισ. δρχ., σημειώνοντας αύξηση 40% έναντι του 1992, κέρδη προ φόρων, περίπου 2,6 δισ. δρχ. το 1993 και μηδενικό δανεισμό. Έτσι η ΑΚΤΩΡ Α.Ε. μπορεί να χαρακτηριστεί σαν μία από τις καλύτερες κατασκευαστικές εταιρίες, όσον αφορά τη χρηματοοικονομική της διάρθρωση.

ΕΥΟΙΩΝΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ. Η μέχρι σήμερα πορεία της ΑΚΤΩΡ Α.Ε. και οι πολύ θετικές προβλέψεις για ολόκληρο τον κλάδο των κατασκευών, σε συνδυασμό με το δυναμικό και την αποτελεσματικότητα διοίκησης της Εταιρίας, προδιαγράφουν ιδιαίτερα ευοιώνες προοπτικές για το μέλλον.

ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΝΑ ΓΙΝΕΤΕ ΚΙ ΕΞΕΙΣ ΜΕΤΟΧΟΣ ΣΤΗΝ ΑΚΤΩΡ Α.Ε. Με στόχο την κάλυψη των χρηματοοικονομικών αναγκών, τον εκσυγχρονισμό και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας που απαιτούνται για την ανάληψη σημαντικού μέρους από τα νέα έργα του πακέτου Delors II, η ΑΚΤΩΡ Α.Ε. προχωράει στην αύξηση του μετοχικού της κεφαλαίου και στη διεύρυνση της μετοχικής της βάσης με την εισαγωγή των μετοχών της στο Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών. Έτσι, δίνεται η δυνατότητα στους επενδυτές να τοποθετήσουν κεφάλαια σ' ένα αξιόπιστο και δυναμικό τίτλο που θα αποδώσει μεγάλο μέρισμα και υπεραξία.

Τώρα, μπορείτε κι εσείς να έχετε συμμετοχή στην ανάπτυξη. Μπείτε με την ΑΚΤΩΡ Α.Ε. στο Χρηματιστήριο.

ΑΚΤΩΡ Α.Ε.
ΑΝΩΝΥΜΗ ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ

Συμμετοχή στην ανάπτυξη

ΕΓΓΡΑΦΕΣ 7-10 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ
ΣΤΙΣ ΤΡΑΠΕΖΕΣ: MIDLAND, ΠΙΣΤΕΛΑΣ, ΠΕΙΡΑΙΩΣ,
SOCIÉTÉ GÉNÉRALE ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΑΚΗ.

«...Θέτουμε τον εγωισμόν υπεράνω δικαιοσύνης»

Πώς επώνυμοι Έλληνες κατήγγειλαν τους Άγγλους για την αρπαγή των Ελγινείων

[«Σεις οι Άγγλοι πήρατε τα έργα των Ελλήνων, των προγόνων μας. Φυλάξετε τα, ασφαλώς, Έλληνες θα 'ρθουν πάλι να τα ζητήσουν».]

Τα λόγια του Παννιώτη λόγιου, φίλου και συνοδοιπόρου του λόρδου Βύρωνα Αθανασίου Ψαλίδα αποδείχθηκαν στο πέρασμα του χρόνου, προφητικά καθώς η χώρα μας δεν παραιτήθηκε από τη διεκδίκηση των μαρμάρων του Παρθενώνα. Εστω κι αν κύλησαν κοντά δυο αιώνες από την ημέρα της λεηλασίας τους.

Πρόσφατα, η υπουργός Πολιτισμού κ. Μελίνα Μερκούρη, μιλώντας στη συνέλευση του Ουνέσκο αναφέρθηκε και πάλι στη

Της ΔΗΜΗΤΡΑΣ ΚΟΥΝΤΗ

λεηλασία του Παρθενώνα από τον λόρδο Ελγιν. Δεν χρειαζόταν αφορμή για να θέσει το θέμα της επιστροφής των Παρθενώνων γλυπτών. Το έμβλημα της Ουνέσκο απεικονίζει βλέπτε τον Παρθενώνα ακέραιο...

«Επανεθέσα το θέμα μέσω της ελληνικής αντιπροσωπείας που πήγε στην Ουνέσκο, με επικεφαλής το διευθυντή αρχαιοτήτων κ. Πάννη Τζεδάκη. Και θα επανέλθω δριμύτερη στο αίτημά μας», δήλωσε στην «Καθημερινή», η υπουργός Πολιτισμού. Και συνέχισε: «Η στρατηγική μας θα ανακινωθεί εν καιρώ και όχι σε όλη της την έκταση. Πιστεύω ότι με την Ευρώπη ενωμένη, το ελληνικό αίτημα δικαιολογείται πάρα πολύ».

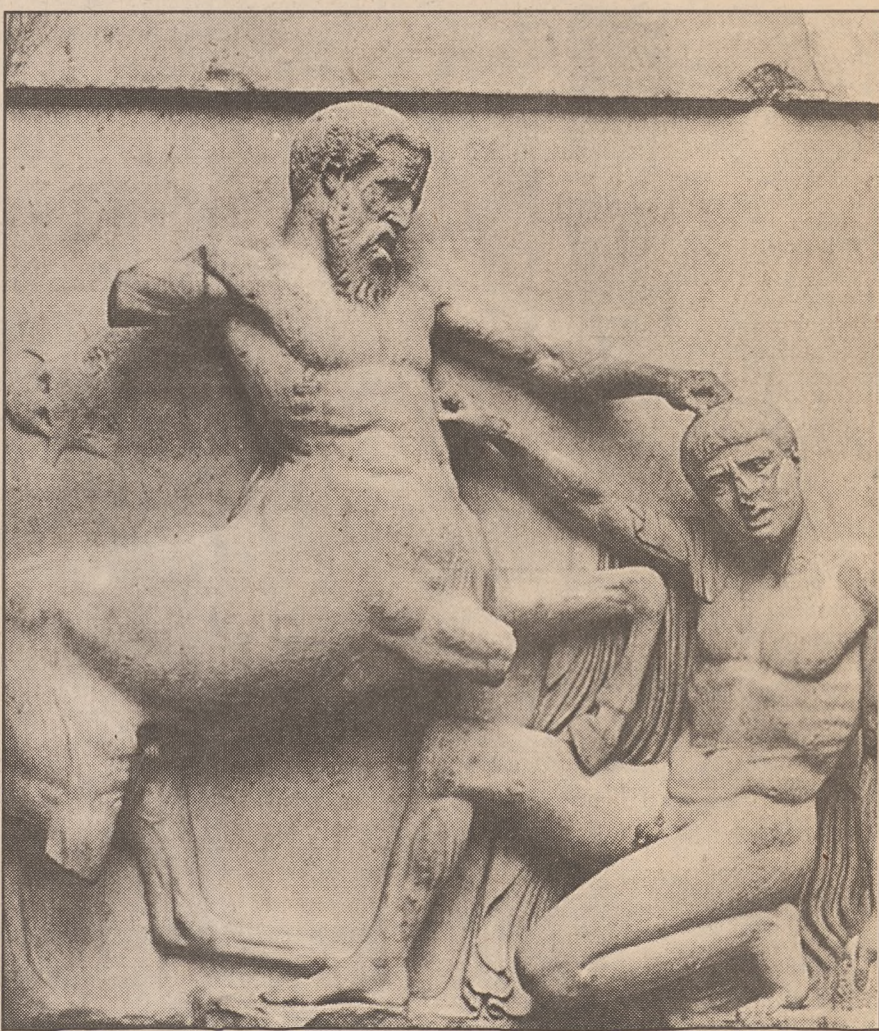
Δεν είναι λίγοι αυτοί που πιστεύουν ότι το ελληνικό αίτημα για επιστροφή των μαρμάρων του Παρθενώνα, από το Βρετανικό Μουσείο είναι ουτοπικό. Όμως τέτοιες «ουτοπικές και παρόλογες ενέργειες» υπάρχουν στην ιστορία μας. Κι αυτές τις ενέργειες, αυτές τις φωνές που υψώθηκαν ζητώντας την αποκατάσταση του Παρθενώνα, καλούμαστε να σας θυμήσουμε σήμερα.

Η λεηλασία κι ο θρήνος

Ήταν άνοιξη του 1800, στο Ημέρωμα του 19ου αιώνα, όταν στη τουρκοκρατούμενη Αθήνα, έφτασε το συνεργείο του πρέσβη της Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη, λόρδου Ελγιν. Σκόπευε το συνεργείο, από τον ζωγράφο Ντον Τίτα Λουζέρι, να μελετήσει τα μνημεία των Αθηνών και να πραγματοποιήσει ανασκαφές. Αποσπώντας όπως ρητά όριζε ο «αρχαιόφιλος» λόρδος Ελγιν «δείγματα από κάθε αντικείμενο η αρχιτεκτονικό κόσμημα, από κάθε γείσο, από κάθε ζωφόρο, από κάθε κιονόκρανο, από τις διακοσμήσεις των οροφών, από τους ραβδώσεις κίονες, δείγματα από διαφόρους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς, από τις μετώπες και όσο γίνεται περισσότερα» (από επιστολή του λόρδου Ελγιν στον Λουζέρι).

Η απληστία του πρέσβη της Αγγλίας ικανοποιήθηκε γρήγορα. Στις 22 Ιουλίου του 1801 ο στρατιωτικός ιερέας και συνεργάτης του λόρδου Ελγιν, αιδεσιμότατος Φίλιπ Χαντ, παρέδωσε στις τουρκικές αρχές των Αθηνών το φιάλι των Καϊμακίμη, το ποσό ο λόρδος Ελγιν και το συνεργείο των καλλιτεχνών που είχε προσλάβει, είχε δικαίωμα «χάριν της φιλίας και της συμμαχίας της υψηλής Οθωμανικής Αυλής» με την Αγγλία, να πάρει ακόμα και οποιαδήποτε κομμάτια πέτρας με επιγραφές και ανάγλυφα.

Λίγο αργότερα στις 31 Ιουλίου του 1801 αφαιρέθηκε η πρώτη μετόπη από τον Παρθενώνα. Ο Λουζέρι σε επιστολή του, στις 30 Σεπτεμβρίου της ίδιας χρονιάς, ζητεί από την εξοχότητα του «μιας ντουζίνα πρόνια για μάρμαρο και διακοσμητικά μεγέθη όσο πιο γρήγορα είναι δυνατόν». Τον επόμενο μήνα, στις 28 Οκτωβρίου αναφέρει πως «επιδήλουν μορούσε να περμένει με ένα μόνο πριόνι, πριονίσαν τμήμα από το γείσο του θρηγικού στο ναό του Ποσειδώνου του Ερε-

χθώς και με το ίδιο πριόνι πριονίζουν τώρα μια ανάγλυφη παράσταση από τη ζωφόρο του Παρθενώνα».

Καταστροφή

η απληστία και η ασυδοσία του συνεργείου του Ελγιν ξεπέρασε κάθε όριο. Γκρεμίστηκαν κίονες, πριονίστηκαν κιονόκρανα, όταν δεν χώραγαν να μεταφερθούν, αποσπάστηκαν τα περισσότερα από τα σωζόμενα αγάλματα από τα αετώματα του Παρθενώνα, μια Καρύατιδα η πιο ακέραια. Πολλές φορές ο Λουζέρι, «αναγκάστηκε να γίνει λίγο βάρβαρος» όπως ομολόγησε σε επιστολή του στο λόρδο Ελγιν στις 16 Σεπτεμβρίου του 1802. Μιλώντας για το θρυμμάτιο της μετώπης που παρίστανε Κένταυρο ενώ αρπάζει γυναίκα... Θρυμματισμό που σύμφωνα με τον Άγγλο περιηγητή της εποχής Ντάνιελ Κλαρκ προκάλεσε ακόμα η αντίδραση του Τούρκου αξιωματούχου, του διαδόχου. Ο διαδόχος βλέποντας την καταστροφή, γράφει, δεν υπόσχεσε να συγκρατήσει τη συγκίνησή του. Παραμέρισε το ταμπουκι του και διακρύβοντας φώναζε: «Τέλος! Και δόλωσε με αποφασιστικότητα πως δεν θα επέτρεπε με κανέναν τρόπο να συνεχιστεί η κατεδάφιση του ναού».

Ετσι «ότι δεν έκαναν οι Γότθοι το 'καναν οι Σκώτοι», όπως σφασφ κατήγγειλε πρώτος ο λόρδος Βύρων στην παγκόσμια κοινή γνώμη... χαρακτηρίζοντας «έγκλημα αξιο βάρβαρων την απόσπαση των γλυπτών από τον Παρθενώνα».

Κι ο ελληνικός λαός θρήνησε με τον δικό του τρόπο την απώλεια των προγονικών έργων. Ο Άγγλος φιλέλληνας Φρ. Σ.Ν. Ντάγκλας αναφέρει πως ένας αγρόμαχος υπηρέτης του διαδόχου των Αθηνών τον διαβεβαίωσε πως «αφού έχασαν την αδελφή τους τα πέντα κορίτσια (σ.σ. οι Καρύατιδες), εκδήλωναν την λύπη τους την εσπέρα με θλιβερούς αναστεναγμούς και θρήνους». Αυτός ο ίδιος είχε ακούσει το παράπονο αυτό και συγκινείτο τόσο που αναγκαζόταν να βγει από το φρούριο έως ότου έπαυον. Αλλά «κι η αρπαγεία αδελφή δεν εκώφευεν εις τας φωνάς των, άλλ' απεκρίνεται με όμοιους θρήνους απ' όπου την είχαν αποθέσει».

Τα μάρμαρα του Παρθενώνα, τελικά έφθασαν κατά διαλείμματα στο Λονδίνο

(πολλές αρχαιότητες βυθίστηκαν με το ιδιόκτητο πλοίο του Ελγιν «Μέντωρ» το 1803, έξω από τα Κύθηρα και παρέμειναν ως το 1805 οπότε ανεκλύστηκαν). Μόνο ο λόρδος Ελγιν έφερε στην Αγγλία, σε διάρκεια εικοσιεπτά χρόνων 250 κιβώτια με αρχαία από την Ελλάδα, που λήστεψε όπως και πολλοί άλλοι ευγενείς της εποχής καθώς η θήρα των αρχαιοτήτων ήταν ασχόλημα αριστοκρατικών και η αρχαιοκαπλία έργον επικραδές» (Ιωάννης Γεννάδιος). Τα μάρμαρα του Παρθενώνα αφαυο παρέμειναν για ένα διάστημα σε καρυβουνοποθήκη, τελικά αγοράστηκαν από το Βρετανικό Μουσείο. Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Ελγιν και της Βουλής είχαν κρατήσει έξι ολόκληρα χρόνια. Τον Ιούνιο του 1816 ο χρεωμένος στο Δημόσιο λόρδος Ελγιν (είχε υποθηκεύσει τα μάρμαρα) δέχτηκε την πρόταση της εξεστρατικής επιτροπής και πώλησε τα επωνομαζόμενα «Ελγινεία Μάρμαρα» έναντι τριάντα πέντε χιλιάδων λιρών.

Δεν ήταν όμως λίγες εκείνες οι φωνές που αντιτάχθηκαν σ' αυτήν την αγοραπωλησία. Ανάμεσα στους βουλευτές που αληθίστασαν (στη Βουλή είχαν ψηφίσει 82

Επάνω ολόσωμο άγαλμα της σχολής Φειδία που αποσπάστηκε από την Ακρόπολη από τον Ελγιν και πωλήθηκε στο Βρετανικό Μουσείο. Αριστερά, το ανάγλυφο της μάχης των Κενταύρων από το δατικό αέτωμα του Παρθενώνα που φυλάσσεται στο Βρετανικό Μουσείο. Δεξιά επάνω, ο Ελγιν, 1795.

υπέρ κατά 30), ήταν κι ο Χίου Χαμέρσαλ. Ο οποίος τόνισε ότι «τα μάρμαρα θα έπρεπε να αποδοθούν απ' όπου απεπώσθη ελήφθησαν». Ακόμη ο Γάλλος συγγραφέας και διπλωμάτης (Ζαλομπριάν) ομολογεί πως οι πολιτισμένοι λαοί «έκαναν μεγαλύτερο κακό στα μνημεία των Αθηνών σε διάστημα εκατόν πενήντα χρόνων από όλους μαζί τους βάρβαρους στο διάστημα πολλών αιώνων».

«Γι' αυτά πολεμήσαμε»...

Για την απόσπαση των μαρμάρων οι Έλληνες τόσο κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα όσο και ύστερα από την Επανάσταση του 1821 εκφράζονται ιδιαίτερα έντονα. Για το νεοσύστατο ελληνικό κράτος τα αρχαία είναι ιερά. «Γι' αυτά πολεμήσαμε» λέει χαρακτηριστικά ο Μακρυγιάννης, ένας γιος τροπάνηδων της Ρούμελης. Χαρακτηριστικό επίσης είναι ότι όταν οι Έλληνες πολιορκούσαν την Ακρόπολη, έστειλαν μολυβένιες σφαίρες στους Τούρκους γιατί έμαθαν ότι έλιωναν τους μολυβένιους συνδέσμους του Παρθενώνα προκειμένου να φτιάξουν σφαίρες. Ανάμεσα στους πολιορκη-

μένους και διαπραγματευτές για τη σωτηρία της Ακρόπολης ήταν και ο Κυριάκος Πιττάκης ο μετέπειτα (πρώτος) Γενικός Εφορός της Ελλάδας.

Σταθμός όμως για την επιστροφή των μαρμάρων του Παρθενώνα αποτελεί η ομιλία του Γενικού Γραμματέα της νεοσύστατης τότε, Αρχαιολογικής Εταιρείας (έτος ίδρύσης 1837). Στις 12 Μαΐου του 1842, ο Αλέξανδρος Ραγκαβής, απευθυνόμενος στους υπουργούς και στα μέλη της Εταιρείας, του παρακολουθούσαν τη συνέντευξη στην Ακρόπολη, είτε μεταξύ άλλων, για τον λόρδο Ελγιν: «Ωφελούμενος από την επίσημον θέσιν του και από την εύνοια της Τουρκίας προς την πατρίδα του, καθ' ην εποχήν τα αγγλικά όπλα απέδιδον εις τον σουλτάνον την Αίγυπτον (...) κατεκρίνουν και απήγαγεν εις Αγγλίαν, διακόσια τεσσαράκοντα τέσσαρα τμήματα αναγλυφών και αγαλμάτων, εξ ου πενήντα εκ των οποίων ο Παρθενώνος, και τα επώλησεν εις την αγγλικήν κυβερνήσιν αντί τρισμυρίων και πεντακισχιλίων λιρών ο ψυχρός αρχαιοκαπηλός! (...) Δεν προέβλεπεν ότι συνέλευσις Ελλήνων ήθελε ποτέ υπ' αυτάς τις στήλας του Παρθενώνος ζητήσει από την μνήμην του, λόγον περί της απειροκάλου κολοβώσεως των αριστουργημάτων, α η οικόμενη εθούμαζεν; (...) Τι ήθελεν ειπή φρόντισα η Ευρώπη, αν ευρών τις εικόνα του Ραφαήλ ή του Απελλού και αδυνατών να την μετακομίσει ήθελε κόψει χείρας εξ αυτής ή πόδος ή κεφαλάς; Ήθελε τον κηρύξει νέον Ηρόστρατον! (...)».

Θάνατος είναι η λήθη

Η έκκληση του Αλέξανδρου Ραγκαβή ενισχύθηκε πολλές φορές έκτοτε. Το 1891 ο Κωνσταντίνος Καβάφης παίρνει μέρος με δύο επιστολές του στη διαμάχη που έχει ξεσπάσει στην Αγγλία ανάμεσα στους Αγγλούς λόγιους Φρειδερίκο Χάρισον και Τζέιμς Νόουλς. (Ο πρώτος αρθρογράφος στο περιοδικό «19ος αιώνας» υπέρ της επιστροφής των «Ελγινείων» και ο δεύτερος, διευθυντής του ίδιου περιοδικού του απάντησε ότι μάλλον αστεϊεύεται).

Ο Κωνσταντίνος Καβάφης, σαρκαζόμενος τα αφελη επιχειρήματα του κ. Νόουλς ταυτόχρονα παρατηρεί ότι: «Ο θά-

νατος των πολιτικών ή διεθνών ζητημάτων είναι η λήθη. Ευτυχώς το ζήτημα περί αποδόσεως των Ελγινείων μαρμάρων εις την Ελλάδα δεν πέφτει ακόμη να λησμονηθεί». Στη συνέχεια των επιστολών του, αφού εξηγεί ότι «τα Ελγινεία μάρμαρα είναι τεμάχια μοναδικού μνημείου, του περφημοτάτου εν τω κόσμω μνημείου, το εθνικόν σύμβολο και το παλάδιον γενναίου λαού» καταλήγει: «Δεν πιστεύω η Ελλάς να έχει πολλήν τύχην να επανίδη τα ωραία γλυφάς του Παρθενώνος. Το κόμμα το οποίον εναντιούται εις την απόδοσιν είναι πολυάριθμον. Όσοι θέτουναι τον εγωισμόν υπεράνω της δικαιοσύνης και το συμφέρον υπεράνω της γενναϊότητας ανήκουσι εις το κόμμα εκείνο -οι δε τοιούτοι άνθρωποι είναι πολλοί και εν Αγγλία, ως δυστυχώς είναι πολλοί πανταχού».

Δυστυχώς ο Κωνσταντίνος Καβάφης θα δικαιωθεί μερικά χρόνια αργότερα. Το 1927 ο Ιωάννης Γεννάδιος διαπραγματεύεται με τον διευθυντή του Βρετανικού Μουσείου την επιστροφή μόνο δύο αρχιτεκτονικών τμημάτων που είναι απαραίτητα για την αναστήλωση του Παρθενώνα. Ενα σπόνδυλο και ένα κιονόκρανο. Την ίδια όμως περίοδο ένα άθροιο του τέως διευθυντή Ακροπόλεως του κ. Φιλαδέλφους, που αιτούσε την επιστροφή των «Ελγινείων» συνολικά, συσπειρώνει την άμυνα των Αγγλων που αρνούνται να επιστρέψουν ακόμα κι αυτά τα δύο αρχαία κομμάτια γιατί «αυτή θα είναι μόνον η αρχή...». Αλλά και γιατί «η ατίμωσφι της Ακρόπολης υπεστή αλλοίωσιν επί τη χείρ (1) και ότι η Καρύατις επιστρέφουσα ήθελε πύθει, ενώ εν των Βρετανικών Μουσείων είναι ασφαλής (σ.σ. παρόλη την παρωμιώδη ομίχλη, του βιομηχανικού Λονδίνου!)

Κακοποίηση

Εν τέλει όπως αποδείχθηκε, τα μάρμαρα του Παρθενώνα δεν ήταν στο Βρετανικό Μουσείο ασφαλή. Το 1938 όπως αποκάλυψε δημόσια ο κορυφαίος γλύπτης Έπστιν τα μάρμαρα κακοποιήθηκαν βάρβαρα από ένα άπιστευτο, πρωτόγονο καθαρισμό των συντηρητών του Μουσείου.

Σίγουρα τέτοια αντικείμενα, όπως έχει πει ο ποιητής μας Οδυσσεύς Ελύτης, ανήκουν σ' έναν και μοναδικό τόπο όπου κυριαρχεί άπλετο φως και η ατιμωφόρα είναι ταίσιαστ. «Νομίζω, παρατηρούσε, πως στο Λονδίνο ίσως φταίει ο καθαρισμός, έχουν κτηνίσιες. Πιστεύω, πάντως, πως όταν μια μέρα επιστρέψουν, ο ήλιος θα τους ξαναδώσει το αρχικό τους χρώμα». Ως τότε, όπως έγραψε ο Μανώλης Ανδρόνικος Παρθενώνας στέκεται η λυδία λίθος που ελέγχει το πνευματικό ήθος αυτών που λένε πως τον θαυμάζουν».

Ως τότε «κράτα η λόντρα στα αιθαλωμένα σωβικά της τις μαρμαρίνες τούτες θείες στιγμές, όπως ένας αγέλαστος πουριτανός θα κρατάει στα βάθρα της μνήμης του μια παλιά ερωτική του στιγμή όλο χαρά και γλυκύτητα αμαρτία» (Ν. Καζαντζάκης).

* Βιβλιογραφία: Α. Η. Smith, Lord Elgin and his collection (1916 Journal of Hellenic studies).

● Γεννάδιος Ιωάννης: Ο λόρδος Ελγιν και οι προ αυτού, ανά την Ελλάδα και τας Αθήνας, ιδίως αρχαιολογίσαντες, επιδρομείς (Αθήνα 1930).

● Μαίρης Ντίουμπε-Ελγιν: Πώς λεηλατήθηκαν τα γλυπτά από τις μετώπες του Παρθενώνα (Αθήνα 1989).

● Christopher Hitchens: «Τα Ελγινεία Μάρμαρα» (Αθήνα 1988).

ρεϊου Κέντρου Αποκαταστάσεως Σπαστικών Παθών.

Στη μνήμη ΜΑΡΙΑΣ Ι. Κ. ΚΑΤΖΗ-ΠΑΤΕΡΑ, η κ. Σταματία Ξυλά και οι κύριοι Νικόλαος και Ματθαίος Εργόν, κατέθεσαν απ' ευθείας στο Ιδρυμα Κοινωνικής Εργασίας το ποσό των 50.000 δραχμών για τους σκοπούς του Κατήχηστος Κέντρου Αποκαταστάσεως Σπαστικών Παθών.

Στη μνήμη ΜΑΡΙΑΣ Ι. Κ. ΚΑΤΖΗ-ΠΑΤΕΡΑ, η κ. Ρούλα Δάμπαση, κατέθεσε απ' ευθείας στο Ιδρυμα Κοινωνικής Εργασίας το ποσό των 75.000 δραχμών για τους σκοπούς του Κατήχηστος Κέντρου Αποκαταστάσεως Σπαστικών Παθών.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ

ΣΥΓΧΑΡΗΤΗΡΙΑ

Στην αγαπημένη μας ανήψια ΜΑΡΙΑ ΜΙΧ. ΒΕΝΕΔΙΚΗ που πήρε επάξια το πτυχίο της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τα πιο θερμά μας συγχαρητήρια και ευχές για καλή σταδιοδρομία. Βασιλές - Ελένη Βενεδική.

ΠΡΟΑΓΓΕΛΙΕΣ ΓΑΜΩΝ

Σύμφωνα με το άρθρο 1369 του αστικού κώδικα γνωστοποιείται ότι:

Ο ΣΗΓΚΑΝ ΤΑΙ-ΝΑΤΑΝ γεννηθείς εις Ισραήλ, κάτοικος Αθηνών, γιος του Ραούλ και της Ντεβόρα, το γένος Νταγ και η ΦΑΝΗ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΟΥ γεννηθείσα εις Αθήνα, κάτοικος Αθηνών, κόρη του Μωυσιά και της Ματθίλης, το γένος Σαλαίο προκείται να παντρευτούν. Ο γάμος θα γίνει στην Αθήνα.

ΚΗΔΕΙΕΣ

Την πολυαγαπημένη μας μητέρα, γαριά, ανήψια και αδελφή ΣΠΑΣΙΑ ΜΟΝΤΕΣΤΑΝΟΥ ετών 79

κηδεύουμε αύριο Δευτέρα 6/12/93 και ώρα 3 μ.μ. από τον ιερό ναό Αγίου Ιωάννου του Β' Κοιμητηρίου Αθηνών.

Τα παδιά: Αναστασία, Ρίτα. Τα εγγόνια: Δάφνη, Πύργος, Οι θείες. Τα ανήψια. Οι λοιποί συγγενείς.

Τον πολυαγαπημένο μας σύζυγο, πατέρα, παππού και αδελφό ΔΗΜΗΤΡΙΟ ΜΠΟΡΝΟΒΑ

Επίταφμα αύριο Δευτέρα 6-12-93 και ώρα 3.30 μ.μ. από τον ιερό ναό Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης του Κοιμητηρίου Ζωγράφου. Η σύζυγος: Ελένη. Τα τέκνα: Σοφία και Άρης

Σαπουνάκης, Μιχάλης και Μαρία Μπιορνόβα. Η εγγονή: Ελένη. Τα αδελφάκια Μαρία και Αντώνης Βασιλάκης, Ιωάννης και Ελπί Μπιορνόβα, Ελευθερία και Παναγιώτης Χαραλαμπίδης. Οι λοιποί συγγενείς.

Τον λατρεμένο μας σύζυγο, πατέρα, παππού, αδελφό και θείο ΙΩΑΝΝΗ ΝΤΕΚΑ

λατρώ θανόντα κηδεύουμε την Δευτέρα 6-12-93 και ώρα 11 π.μ. από τον ιερό ναό του Γ' Κοιμητηρίου (όδους Θηβών).

Η σύζυγος: Αικατερίνη. Τα τέκνα: Μαρία και Θανάσης Παπαϊωάννου, Βούλα Ντέκα, Παναγιώτης και Βερενίκη Ντέκα. Οι εγγόνια: Ο. αδελφοί. Οι ανήψιοι. Οι λοιποί συγγενείς. Παρόκληση αντί στεφάνων να γίνουν δωρεές στο ΤΖΑΝΕΙΟ Ορφανοτροφείο.

ΜΝΗΜΟΣΥΝΑ

Με τη συμπλήρωση ενός έτους από τον θάνατο του πολυαγαπημένου μας ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Διηγούρου - τέως βουλευτού Κορινθίας τελέσαμε σε στενό οικογενειακό κύκλο, επιμνημόσυνο δέηση στον τάφο του, στο Α' Κοιμητήριο Αθηνών.

Η οικογένειά του.

Τελούμε την Κυριακή 12 Δεκεμβρίου 1993 και ώρα 10.30 στον ιερό ναό Αγίου Ιωάννου Β' Κοιμητηρίου, επίσημο μνημόσυνο υπέρ αναπαύσεως της ψυχής του πολυαγαπημένου μας πατέρα, παππού και αδελφού

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Ι. ΛΑΒΕΡΤΗ Μαρέλλα και Αναστασία Μητσιλάκη. Τα εγγόνια. Τα αδελφάκια.

Τελούμε την Κυριακή 12 Δεκεμβρίου 1993 και ώρα 9.30 π.μ. 40ήμερο μνημόσυνο σε τον ιερό ναό «αγίων Ανάργυρων» στο Νέο Βασιλειό Παράκλιτο Λύκειο Παίδων Ιδρυμα για την ανύπαυση της ψυχής του πολυαγαπημένου μας συζύγου, πατέρα, αδελφού

ΚΩΝ/ΝΟΥ ΣΕΝ. ΖΕΞΑ Η σύζυγος: Αλίκη. Τα παδιά: Άννα Ιωάννα, Ξενοφάνη, Χρήστος. Οι αδελφοί και οι λοιποί συγγενείς.

Την προσκή Κυριακή 12 Δεκεμβρίου 1993 και ώρα 10.30 π.μ. 12ήμερο μνημόσυνο του Χριστού ΠΟΥΡΝΑΝ ΛΕΩΝΙΔΟΥ μετά την θείαν Λειτουργία τελέσθησαν θείων Αρχιερατικών Μνημόσυνον της σεραστής μητέρας, γαριάς και προγιαγιάς.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΝΙΚ. ΦΡΑΓΚΟΥ ή ΦΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ Τα παδιά της. Τα εγγόνια της. Τα δισέγγονά της.

Την προσκή Κυριακή 12 Δεκεμβρίου 1993 και ώρα 10.30 π.μ. τελέσω 40ήμερο μνημόσυνο υπέρ αναπαύσεως της ψυχής της πολυαγαπημένης μας μητέρας και παππούς.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΑΙΒΑΤΣΙΩΗ Γεωπόνου Η σύζυγος: Μαρίνα. Τα παδιά: Δημήτρης Αϊβατζίτης, Χαρίκλεια - Αγγή και Ιωάννης Τζοβέρης. Η μητέρα: Ευδοκία Παπαστεφάνου. Οι αδελφές. Τα ανήψια. Οι λοιποί συγγενείς.

ΠΕΝΘΗ Τον πολυαγαπημένο μας σύζυγο, πατέρα και παππού

ΘΕΟΔΩΡΟ ΚΑΝΑΚΗ θανόντα την 26-11-93 εκηδεύομε σε στενό οικογενειακό κύκλο.

Η σύζυγος: Μαργαρίτα. Τα παδιά: Αλέξανδρος και Μαίρη. Οι εγγόνες.

Ημερα συμπλήρωσε το μακρόχρονο πέρασμά της από τη ζωή η αγαπημένη μας μητέρα και γαριά

ΝΙΚΗ ΜΙΧ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ Την αποκαταστήσαμε σε στενό οικογενειακό κύκλο, από τον ιερό ναό του Αγίου Ιωάννου του Β' Κοιμητηρίου Αθηνών την Τρίτη 30-11-93.

Τα παδιά της: Ελπί και Κώστας Αθανασιάδης. Τα εγγόνια: Νίκη και Πέτρος Καζούλης, Μιχάλης, Αλέξανδρος Αθανασιάδης.

ΓΙΑΝΝΗ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Αρχιτέκτονα τελέσαμε μνημόσυνο, σε στενό οικογενειακό κύκλο, το Σάββατο 4 Δεκεμβρίου.

Η νύμφα του Νεανώ. Τα παδιά του: Σταύρος και Τίτλια Βασιλείου, Νόρα και Σταμάτης Μανταβίνου, Άγγελος και Ελένα Βασιλείου. Τα αδελφάκια του. Τα εγγόνια και οι λοιποί συγγενείς.

Τελούμε σήμερα Κυριακή 5-12-93 και ώρα 9.50 π.μ. 40ήμερο μνημόσυνο στον ιερό ναό του Κοιμητηρίου Βύρωνος για την ανάπαυση της ψυχής της πολυαγαπημένης μας συζύγου, πατέρα και παππού

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΑΙΒΑΤΣΙΩΗ Γεωπόνου Η σύζυγος: Μαρίνα. Τα παδιά: Δημήτρης Αϊβατζίτης, Χαρίκλεια - Αγγή και Ιωάννης Τζοβέρης. Η μητέρα: Ευδοκία Παπαστεφάνου. Οι αδελφές. Τα ανήψια. Οι λοιποί συγγενείς.

ΠΕΝΘΗ Τον πολυαγαπημένο μας σύζυγο, πατέρα και παππού

ΘΕΟΔΩΡΟ ΚΑΝΑΚΗ θανόντα την 26-11-93 εκηδεύομε σε στενό οικογενειακό κύκλο.

Η σύζυγος: Μαργαρίτα. Τα παδιά: Αλέξανδρος και Μαίρη. Οι εγγόνες.

Ημερα συμπλήρωσε το μακρόχρονο πέρασμά της από τη ζωή η αγαπημένη μας μητέρα και γαριά

ΝΙΚΗ ΜΙΧ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ Την αποκαταστήσαμε σε στενό οικογενειακό κύκλο, από τον ιερό ναό του Αγίου Ιωάννου του Β' Κοιμητηρίου Αθηνών την Τρίτη 30-11-93.

Τα παδιά της: Ελπί και Κώστας Αθανασιάδης. Τα εγγόνια: Νίκη και Πέτρος Καζούλης, Μιχάλης, Αλέξανδρος Αθανασιάδης.

Ο σύζυγος: Ευάγγελος. Τα παδιά της: Γιώργος - Μαρίνα, Νάνα και Ιωάννα. Ο εγγόνος: Ευάγγελος. Οι αδελφοί. Οι εγγόνια. Οι λοιποί συγγενείς.

Με την παρέλευση 4 ετών από τον θάνατο του αγαπημένου μας

Λόλους όσοι συμπαράστηκαν στο πένθος

μας και ετίμησαν τη μνήμη του αγαπημένου μας

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ι. ΜΠΕΗ θερμά ευχαριστούμε. Η σύζυγος: Οι αδελφοί. Οι συγγενείς.

Ευχαριστούμε θερμά όλους όσοι με οποιονδήποτε τρόπο μας συμπαράστηκαν στο βαρύ πένθος μας για την απώλεια του πολυαγαπημένου μας συζύγου, πατέρα και παππού

ΜΙΧΑΗΛ ΜΠΙΚΑ Η σύζυγος: Βασιλίσσα. Τα παδιά του: Αντηγόνη Σίμων, Βασιλές και Βαργάρα Μπίκα, Απόστολος Μπίκας. Τα εγγόνια της: Μιχάλης, Γρηγόρης, Βασιλίσκη, Αλέξανδρος

ΔΩΡΕΕΣ Στη μνήμη ΦΑΝΗΣ ΛΟΖΟΥ, ο κ. Γιώργος και η κ. Άννα Κοκκοπού κατέθεσαν απ' ευθείας 10.000 δραχ. αντί στεφάνου στο Σωματείο «ΠΝΟΗ - ΦΙΛΟΙ ΕΝΤΑΤΙΚΗΣ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ ΠΑΙΔΙΟΥ».

Στη μνήμη ΒΑΣ. ΜΗΛΙΑ, ο κ. και η κ. Ιωάννη Μπίκα, ο κ. και η κ. Ευαγγέλου Ανδριάνη και ο κ. και η κ. Παύλου Παναγιώτα κατέθεσαν από κοινού απ' ευθείας 60.000 δραχ. στο Σωματείο «ΠΝΟΗ - ΦΙΛΟΙ ΕΝΤΑΤΙΚΗΣ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ ΠΑΙΔΙΟΥ».

Εκ μνήμης των αγαπημένων τους ΝΙΚΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ, ο κ. Μάνος και η κυρία Λίνα Νικολάκη απέστειλαν απ' ευθείας 20.000 δραχ. στη «ΦΙΛΟΙΑ» Σύλλογος Γονέων Παίδων με Νοσηλευματική ασθένεια, για την κατ' οίκον νοσηλεία.

Εκ μνήμης των αγαπημένων τους ΝΙΚΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ, ο κ. Μάνος και η κυρία Λίνα Νικολάκη απέστειλαν απ' ευθείας 20.000 δραχ. στη «ΦΙΛΟΙΑ» Σύλλογος Γονέων Παίδων με Νοσηλευματική ασθένεια, για την κατ' οίκον νοσηλεία.

Εκ μνήμης των αγαπημένων τους ΝΙΚΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ, ο κ. Μάνος και η κυρία Λίνα Νικολάκη απέστειλαν απ' ευθείας 20.000 δραχ. στη «ΦΙΛΟΙΑ» Σύλλογος Γονέων Παίδων με Νοσηλευματική ασθένεια, για την κατ' οίκον νοσηλεία.

Εκ μνήμης των αγαπημένων τους ΝΙΚΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ, ο κ. Μάνος και η κυρία Λίνα Νικολάκη απέστειλαν απ' ευθείας 20.000 δραχ

AI 235.50
110.17

**The Archaeology of Athens and Attica
under the Democracy**

William Coulson, Olga Palagia, T. L. Shear, Jr., H. A. Shapiro and F. J. Frost

Proceedings of an International Conference celebrating 2500 years since the birth of democracy in Greece, held at the American School of Classical Studies at Athens, December 4–6, 1992. Contributions include: The Date of the Old Temple of Athena on the Athenian Acropolis (*William A.P. Childs*); Before Democracy: the Alkmaionidai and Peisistratidai (*John McK. Camp, II*); Ostraka and the Process of Ostrakophoria (*Stefan Brenne*); Η περιοχή του ιερού και του θεάτρου του Διονύσου στην Αθήνα (*Πέτρος Γ. Καλλιγάς*); Η οδός των Τριπόδων και τα χορηγικά μνημεία στην αρχαία Αθήνα (*Αλκηστις Χωρέμη-Σπετσιέρη*); Η οδός των Τριπόδων - τεχνικά και κατασκευαστικά στοιχεία (*Κωνσταντίνος Καζαμιάκης*); Ανασκαφές σε αθηναϊκά κεραμικά εργαστήρια των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων (*Ευσταθία Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη*); Πολιτικές προσωποποιήσεις (*Όλγα Τζάχου-Αλεξανδρή*); The Eponymous Heroes: the Idea of Sculptural Groups (*Carol C. Mattusch*); Παρατηρήσεις σε δύο ομάδες γλυπτών του τέλους του 6ου αιώνα από την Ακρόπολη (*Ισμήνη Τριάντη*); The Iconography of Athenian State Burials in the Classical Period (*Reinhard Stupperich*); Bemerkungen zur Ikonographie des Frieses vom Ilissos-Tempel (*Klaus-Valtin von Eickstedt*); No Demokratia (*Olga Palagia*); Religion and Politics in Democratic Athens (*H. Alan Shapiro*); Θησεύς και Παναθήναια (*Μιχάλης Α. Τιβέριος*); Democracy and Imperialism in the Panathenaic Procession: The Parthenon Frieze in its Context (*Robin Osborne*); The Panathenaia and Kleisthenic Ideology (*Jenifer Neils*); The Eleusinian Mysteries and Panhellenism in Democratic Athens (*Kevin Clinton*); The Rural Demes of Attica (*Frank J. Frost*); Παρατηρήσεις στην οικιστική μορφή των αττικών δήμων (*Γιώργος Σταϊνχάουερ*); Ο δήμος των Αιξωνίδων Αλών (*Ιωάννα Ανδρέου*); Thorikos During the Last Years of the Sixth Century B.C. (*Herman F. Mussche*); The Rural Demes and Athenian Politics (*Gregory R. Stanton*).

Hardback, A4, 250p with numerous illustrations and photos.
(Oxbow Monograph 37, 1994)
ISBN 0 946897 67 0

Available from

Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN
(Phone: 0865-241249; Fax 0865-794449)

Customers in North America should order from The David Brown Book Company,
PO Box 5605, Bloomington, IN 47407, USA. (Phone: 812-331-0266; Fax: 812-331-0277)

An Offprint from

**The Archaeology of Athens and Attica
under the Democracy**

AI 110.17

*Proceedings of an international conference
celebrating 2500 years since the birth of democracy in Greece,
held at the American School of Classical Studies at Athens,
December 4–6, 1992*

edited by

William Coulson, Olga Palagia, T. L. Shear, Jr., H. A. Shapiro and F. J. Frost

Oxbow Monograph 37
1994

Η οδός των Τριπόδων και τα χορηγικά μνημεία στην αρχαία Αθήνα

Αλκηστis Χωρέμη-Σπετσιέρη

Χάρis σε ορισμένες νομοθετικές ρυθμίσεις που έκανε ο Κλεισθένης το 508/7 π.Χ., μετά την διαίρεση των Αθηναίων πολιτών σε δέκα φυλές, λειτούργησε συστηματικά ο θεσμός της χορηγίας, ο οποίος προϋπήρχε ήδη από την εποχή των Πεισιστρατιδών.¹ Η χορηγία, ως γνωστόν, ήταν μία από τις λειτουργίες,² η οποία υποχρέωνε τους εύπορους πολίτες κάθε φυλής να αναλαμβάνουν με έξοδά τους την προετοιμασία ενός χορού για τους διθυραμβικούς ή δραματικούς αγώνες σε διάφορες εορτές της πόλεως, κυρίως όμως κατά τα Μεγάλα ή εν Άστει Διονύσια, προς τιμήν του Διονύσου Ελευθερέως, τον μήνα Ελαφβολιώνα. Ο νικητής χορηγός, εκπροσωπώντας την φυλή του, έπαιρνε από την πολιτεία ως βραβείο έναν τρίποδα, τον οποίο με δαπάνη του έστηνε επάνω σε ένα μνημείο, που θα έφερε και την κατάλληλη επιγραφή.³ *Ε. π. π. 500 π.Χ.*

Οι τρίποδες ήταν χάλκινοι, καμιά φορά επίχρυσοι ή επάργυροι, και στήνονταν ψηλά, επάνω σε απλές ορθογώνιες βάσεις τον 5ο αι. π.Χ.,⁴ σε πιο περίτεχνες τον 4ο αι. π.Χ. Όπως π.χ. σε πρισματικές βάσεις με ανάγλυφες παραστάσεις καμιά φορά στις κοίλες πλευρές τους⁵ ή επάνω στην στέγη κτηρίων σε σχήμα ναΐσκου, όπου συχνά ετοποθετούντο περισσότεροι του ενός τρίποδες.⁶ Τα μνημεία αυτά, που είχαν και γλυπτά κάτω από τον τρίποδα ή στο εσωτερικό τους,⁷ ήταν αφιέρωμα του χορηγού στον τιμώμενο θεό, αλλά συγχρόνως “μνᾶμα χοροῦ,” “μάρτυς ἀέθλων Βακχίων,” όπως μας πληροφορούν σχετικά επιγράμματα,⁸ διαρκές μνημείο της νίκης της φυλής και της προσφοράς του χορηγού στον θεό και στην πολιτιστική παράδοση της πόλης.

Χορηγικά μνημεία ανεγείρονταν στον χώρο γύρω από το Διονυσιακό θέατρο, αλλά κυρίως σε έναν από τους επισημότερους δρόμους της αρχαίας Αθήνας, την οδό των Τριπόδων ή απλά Τρίποδες, που πήρε το όνομά της από τους χορηγικούς τρίποδες.⁹ Σύμφωνα με τον Πανσανία ο δρόμος ξεκινούσε από το Πρυτανείο,¹⁰ που κατά τους περισσότερους μελετητές, πρέπει να βρισκόταν στην Β. κλιτύ,¹¹ παρέκαμπτε την Α. κλιτύ της Ακρόπολης, σε μήκος 800 μ. κατά τον υπολογισμό του Τραυλού,¹² και κατέληγε στο ιερό του Διονύσου στη Ν. κλιτύ, ΝΔ. από το Ωδείο του

Περικλέους.¹³ Πρόκειται για πολύ παλαιό δημόσιο δρόμο που συνέδεε δύο διονυσιακά ιερά: το ένα στην πλατεία της Αρχαίας Αγοράς,¹⁴ όπου τον 6ο αι. π.Χ. γίνονταν και δραματικοί αγώνες,¹⁵ με το ιερό του Διονύσου Ελευθερέως στη Ν. κλιτύ της Ακρόπολης, όπου επίσης διεζάγονταν δραματικοί αγώνες από τον 6ο αι. π.Χ., αλλά ιδίως τον 5ο αι. π.Χ., αφού ιδρύθηκε εδώ το Διονυσιακό θέατρο για τον σκοπό αυτό.¹⁶

Αν και δεν παραδίδεται από τις πηγές η ακριβής πορεία που ακολουθούσαν οι πομπές κατά τα Μεγάλα Διονύσια, δεν αποκλείεται να ακολουθούσαν την οδό Τριπόδων, όπως μπορεί να υποθέσει κανείς με βάση ορισμένες φιλολογικές πληροφορίες. Συγκεκριμένα ο Ξενοφών¹⁷ αναφέρει χορούς γύρω από βωμούς και ιερά, ιδίως των δώδεκα θεών, στην Αγορά, κατά τις πομπές των Μεγάλων Διονυσίων, χωρίς όμως να διευκρινίζει ποιές πομπές εννοεί. Έτσι ορισμένοι μελετητές συνδέουν τους χορούς αυτούς με την πομπή των εφήβων κατά την προκαταρκτική τελετή της “είσαγωγής” του αγάλματος του Διονύσου “ἀπὸ τῆς ἐσχάρας” στο Διονυσιακό θέατρο (σε ανάμνηση της αρχικής μεταφοράς του ξοάνου του θεού από τις Ελευθερές),¹⁸ ενώ άλλοι τους συνδέουν με τη μεγάλη θρησκευτική πομπή της πρώτης ημέρας των εορτών, κατά την οποία οδηγούνταν ο ταύρος και τα άλλα προς θυσίαν ζώα στο Διονυσιακό θέατρο από εφήβους, μαζί με πλήθος κόσμου και επισήμων, μεταξύ των οποίων και οι χορηγοί με τα πορφύρα χρυσοκέντητα ενδύματά τους.¹⁹ Μετά τους χορούς και τις τελετές αυτές η πιθανότερη διαδρομή που μπορεί να ακολουθούσαν οι πομπές, ήταν η οδός των Τριπόδων, η οποία είναι σαφώς ο φυσικότερος και συντομότερος δρόμος από την Αγορά προς το Διονυσιακό θέατρο.

Με την καθιέρωση του εθίμου της ανεγέρσεως χορηγικών μνημείων από τον 5ο αι. π.Χ. και μετά, και ιδίως τον 4ο αι. π.Χ., η οδός των Τριπόδων διαμορφώθηκε κατάλληλα με αναλήμματα και πλαισιώθηκε σταδιακά από τα λαμπρά μνημεία σε σχήμα ναού με τους περίτεχνους χάλκινους τρίποδες και τα γλυπτά μεγάλων καλλιτεχνών, τα οποία σώζονταν ως τις μέρες του Πανσανία. Έτσι, εκτός

από σημαντική πομπική οδό, έγινε και χώρος περιπάτου και αναψυχής, όπως μας πληροφορεί ο Αθήναιος.²⁰

to see
 Ήδη από το 1921 είναι γνωστή η θέση και η πορεία της οδού κατά τις Α. υπώρειες της Ακρόπολης, χάρις στις ανασκαφές που κατά καιρούς έγιναν στη σημερινή Πλατεία Λυσικράτους²¹ και την οδό Τριπόδων,²² ενώ χάρις στους επιφανειακούς καθαρισμούς, που έγιναν στην περιοχή του Διονυσιακού θεάτρου το 1979, γνωρίζουμε και το τέρμα της οδού.²³ Συγκεκριμένα οι ανασκαφές στην Πλατεία Λυσικράτους αποκάλυψαν τα θεμέλια από κροκαλοπαγείς λιθοπλινθούς οκτώ χορηγικών μνημείων κατά μήκος της Δ. πλευράς της οδού: έξι Ν. από το μνημείο του Λυσικράτους και δύο Β., εκ των οποίων το ένα ήταν μεγάλων διαστάσεων και πιθανόν στήριζε μνημείο σε σχήμα ναύσκου (εικ. 1). Ανάμεσα σε αυτό και το μνημείο Λυσικράτους διαπιστώθηκε ότι περνούσε άλλη, λίγο στενότερη οδός, πολύ ανηφορική, με κλίση 20%, η οποία οδηγούσε από την οδό των Τριπόδων στον Περίπατο και το άνω διάζωμα του Διονυσιακού θεάτρου (εικ. 2).²⁴

Η ανασκαφή του Ι. Μηλιάδη το 1956 έφερε στο

Εικ. 1. Το μνημείο του Λυσικράτους και δεξιά η κρηπίδα ενός μεγάλου χορηγικού μνημείου (από ΝΑ.).

φως για πρώτη φορά λείψανα μνημείου και στην Α. πλευρά της αρχαίας οδού²⁵ και έτσι έγινε γνωστό το συνολικό πλάτος της οδού, που φθάνει τους 20 αρχαίους πόδες, 6-6.50 μ. Λείψανα ενός ακόμη μικρού απλού βάθρου αποκάλυψε το (1981) η ανασκαφή κάτω από την οδό Επιμενίδου,²⁶ που αποτελεί το Ν. όριο της Πλατείας Λυσικράτους. Τα περισσότερα μνημεία ήταν τοποθετημένα στην Δ. πλευρά της οδού, μπροστά από την κατατομή του βράχου ή μπροστά από αναλήμματα, που είχαν κατασκευαστεί σε διάφορα σημεία για την συγκράτηση των χωμάτων της κλιτύς. Στην Α. πλευρά υπήρχαν λίγα ή δεν βρέθηκαν, γιατί κατολίσθησαν και καταστράφηκαν λόγω της κλίσεως του εδάφους. Στις ανασκαφές της Πλατείας Λυσικράτους εντοπίστηκε και το επίπεδο των οδοστρωμάτων της κλασικής εποχής, του 5ου αι. π.Χ., και ιδίως του 4ου αι. π.Χ., το οποίο ορίζεται με ακρίβεια από την κατώτατη βαθμίδα της κρηπίδας του μνημείου του Λυσικράτους (εικ. 1). Η αποκάλυψη επαλλήλων πήλινων αγωγών κατά την πορεία της οδού μαρτυρεί την σταδιακή ανύψωση του αρχαίου δρόμου στους ρωμαϊκούς και βυζαντινούς χρόνους. Τη βυζαντινή περίοδο (11ος - 12ος αι.) και τους χρόνους της Φραγκοκρατίας (13ος - 14ος αι.) τον χώρο κατέλαβε εκτεταμένο χριστιανικό κοιμητήριο, ενώ τον 17ο αι. (1669) χτίστηκε εδώ η μονή των Καπουτσίνων, που ενσωμάτωσε το μνημείο.²⁷

Σύμφωνα με τις στάθμες που ελήφθησαν σε διάφορα σημεία του οδοστρώματος του 4ου αι. π.Χ. στο Β. και Ν. μέρος της Πλατείας, διαπιστώθηκε κλίση της αρχαίας οδού προς Ν. (4,6%), μεγαλύτερη από την αντίστοιχη της σημερινής οδού.

Μετά την γωνία των οδών Βύρωνος και Βάκχου η αρχαία οδός των Τριπόδων κάμπτεται ελαφρά προς τα ΝΔ. Η πορεία της παρακολουθείται με ακρίβεια από το σημείο αυτό ως το τέρμα της στο Διονυσιακό ιερό και το θέατρο, χάρις στον εντοπισμό θεμελίων και άλλων χορηγικών βάθρων. Συγκεκριμένα στο ακίνητο οδού Βάκχου 4, ιδιοκτησίας Ι. Στράτου, αποκαλύφθηκε η κρηπίδα δύο εφαπτομένων βάθρων, ενώ στο υπόγειο της οικίας οδού Βάκχου και Θρασύλλου γωνία, μία παρώπλινθος προφανώς ήταν κατά χώραν κατάλοιπο μνημείου, συνδυαστικός κρίκος ανάμεσα στα προηγούμενα μνημεία και σε ένα άλλο που εντοπίστηκε πρόσφατα ακριβώς μέσα από τον περίβολο του αρχαιολογικού χώρου του ιερού του Διονύσου. Η κρηπίδα του τελευταίου βρίσκεται σε ευθεία γραμμή με σειρά λειψάνων χορηγικών βάθρων κατά μήκος του Ν. ανδρήρου του Ωδείου του Περικλέους, που αποκαλύφθηκαν με επιφανειακούς καθαρισμούς (εικ. 2).²⁸ Τα δύο καλλίτερα σωζόμενα είναι: το άνω μέρος της κρηπίδας ενός ορθογωνίου βάθρου από ακτίτη λίθο, διαστ. 4.50 x 2.30 μ. και τα λείψανα ενός άλλου μνημείου σε σχήμα ναού "έν παραστάσι", πλ. 5 μ., βάθ. 4 μ., που είναι το παλαιότερο σωζόμενο ναόσχημο μνημείο, όπως μαρτυρεί ο τύπος του.²⁹

to see
 Στη ΝΔ. πλευρά του ανδρήρου του Ωδείου σώζονται

Εικ. 2. Γενικό τοπογραφικό σχέδιο περιοχής Ακρόπολης-Διονυσιακού θεάτρου-Πλάκας-Αρχαίας Αγοράς, με σημειωμένη την πορεία της αρχαίας οδού Τριπόδων. (Σχέδιο Κ. Καζαμιάκη 1992).

κατάλοιπα ενός άλλου μνημείου με κροκαλοπαγή πυρήνα και επένδυση από ακτίτη λίθο, διαστ. 11 x 7.50 μ., το οποίο κατά τον αρχιτέκτονα Μ. Κορρέ πρέπει να είχε μορφή στοάς.³⁰ Ν. ακριβώς από τη σειρά αυτή των μνημείων περνούσε η οδός των Τριπόδων (εικ. 4). Σειρά θεμελίων άλλων βάθρων σώζονται επιφανειακά και κατά μήκος της Δ. πλευράς του Ωδείου του Περικλέους, πράγμα που μαρτυρεί ότι η οδός των Τριπόδων εκάμπτετο και οδηγούσε και στην Α. πάροδο του Διονυσιακού θεάτρου (εικ. 2).³¹ Σημειωτέον ότι η επιμήκης κατασκευή στα δεξιά της παρόδου δεν ανήκει σε χορηγικό μνημείο, όπως εθεωρείτο παλαιότερα, αλλά σε πρόπυλο που ελάμπρυνε την πάροδο του θεάτρου, όπως απέδειξε πρόσφατα ο Μ. Κορρές.³² Στην αριστερή πλευρά της παρόδου ο Κορρές συνάρμοσε πάνω σε χαμηλούς πεσσούς από τεχνητό λίθο τα κομμάτια της ιωνικής ανωδομής του μνημείου του αγωνοθέτη Ξενοκλή, τόσο εκείνα που ήταν γνωστά από τον περασμένο αιώνα, όσο και τα νεώτερα, που ταύτισε ο ίδιος.³³ Πάνω στο τριταينيωτό επιστύλιο σώζεται η παλαιότερη επιγραφή (307/6 π.Χ.), στην οποία αναφέρεται ο δήμος ως χορηγός, και ο αγωνοθέτης, ο οποίος εποπτεύει τους δραματικούς αγώνες και αναθέτει το μνημείο μόνον, σύμφωνα με το νόμο του Δημητρίου Φαληρέα του 316/5 π.Χ.³⁴ Ο Κορρές θεωρεί ότι το μνημείο είχε την μορφή ελεύθερης πύλης με πεσσούς πεπλατυσμένους και άνοιγμα 2.70 μ. και ότι πιθανόν έστεκε σε κάποιο σημείο της οδού των Τριπόδων προς το Διονυσιακό θέατρο.³⁵

Άλλα χορηγικά μνημεία είχαν στηθεί γύρω από το θέατρο, μερικά με μνημειώδη μορφή, όπως εκείνο του Νικία (319 π.Χ.) στα ΒΔ. της Δ. παρόδου,³⁶ του οποίου

σώζονται μόνον τα θεμέλια στην θέση τους, ενώ τα αρχιτεκτονικά του μέλη αναγνωρίστηκαν εντειχισμένα στην πύλη Beulé από τον Dinsmoor.³⁷ Επάνω από το θέατρο επίσης, στον βράχο, στην γνωστή “κατατομή” των αρχαίων,³⁸ στήνονταν χορηγικοί τρίποδες πάνω σε απλές βάσεις ή σε μεγάλα μνημεία, όπως του Θρασύλλου (319 π.Χ.).³⁹ Ο χώρος ήταν κατάλληλος για τέτοια μνημεία, γιατί ήταν πολυσύχναστος, μια και λίγο πιο χαμηλά περνούσε ο άλλος σημαντικός δρόμος που περιέτρεχε την Ακρόπολη, ο Περίπατος.⁴⁰

Ας έλθουμε τώρα στο τμήμα της αρχαίας οδού Τριπόδων Β. από την Πλατεία Λυσικράτους. Σε απόσταση 45 μ. περίπου, στο υπόγειο του ακινήτου στην σημερινή οδό Τριπόδων 34 και Θέσπιδος γωνία, σώζεται η Α. πλευρά του βάθρου ενός μεγάλου χορηγικού μνημείου του 4ου αι. π.Χ., που είχε αποκαλυφθεί το 1875 (εικ. 3).⁴¹ Όπως διαπιστώθηκε σε πρόσφατη έρευνα, η υποθεμελίωσή του από κροκαλοπαγείς λίθους εδράζεται σε λάξευμα του φυσικού βράχου.⁴² Το βάθρο αυτό αποτελούσε μέχρι πρόσφατα το βορειότερο βεβαιωμένο άκρο της αρχαίας οδού, της οποίας το επίπεδο στο σημείο αυτό είναι 82.20 μ. περίπου από την επιφάνεια της θάλασσας, 0.20 μ. ψηλότερα από εκείνο στο βορειότερο άκρο της Πλατείας Λυσικράτους. Παρατηρείται δηλαδή μια ελαφρά ανηφορική πορεία της αρχαίας οδού, η οποία συμπίπτει σχεδόν με τη σημερινή οδό.

Πρόσφατες έρευνες σε άλλα ακίνητα προς τα Β.-ΒΔ. έφεραν στο φως και άλλα τμήματα της αρχαίας οδού, καθώς και λείψανα μεγάλου κτηρίου, το οποίο πρέπει να είναι χορηγικό μνημείο. Συγκεκριμένα στο ημιυπόγειο του ακινήτου αρ. 28, ιδιοκτησίας της “Ελληνικής Εταιρείας”, 36 μέτρα βορειότερα από το

Εικ. 3. Βάθρο χορηγικού μνημείου στο υπόγειο καταστήματος οδού Τριπόδων 34 και Θέσπιδος γωνία (από ΝΑ.).

Μην παρακινώ να το χορηγικό τμήμα
από την Ξενοκλή δε γύρω, με την σειρά
επιφανειακά σώζονται 2, 70/Αναγνώστη έλεω
και τότε που παύει να σώζεται

προηγούμενο μνημείο, ανασκάφηκε τμήμα της αρχαίας οδού Τριπόδων σε μήκος 12.50 μ. και στη Δ. πλευρά της η ΝΑ. γωνία μεγάλου μνημείου.⁴³ Σώζεται η υποθεμελίωσή του από κροκαλοπαγείς λίθους και τμήματα της Α. και Ν. όψης (διαστ. 9.50 μ. και 5.50 μ. αντίστοιχα) σε ύψος τριών δόμων από πειραϊκό ακτίτη. Η Ν. πλευρά του είχε ενσωματωθεί σε εσωτερικό τοίχο του νεοκλασικού κτηρίου, ενώ τμήμα της Α. πλευράς έχει καταστραφεί από μικρά λιοτρίβι νεωτέρων χρόνων. Σύμφωνα με την κεραμεική και τον τρόπο δομής του πρέπει να χρονολογηθεί στο δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ. (εικ. 4-6).

Πίσω από το μνημείο αυτό, σε απόσταση 20 μ. περίπου από την Α. όψη του, υψωνόταν ισχυρότατος αναλημματικός τοίχος από κροκαλοπαγείς λιθόπλινθους, ο οποίος ήταν ενσωματωμένος στον πίσω τοίχο του νεοκλασικού κτηρίου, στο όριό του προς την οδό Ραγκαβά. Ο μνημειώδης αυτός τοίχος, τμήμα του οποίου αποκαλύφθηκε και στο προς Ν. όμορο ακίνητο αρ. 30, σώζεται σε μήκος 25 μ. και σε ύψος 6 ανισοϋψών δόμων, που φθάνουν τα 4 μ. (εικ. 4, 7-8). Το χορηγικό μνημείο, αν κρίνει κανείς από το σωζόμενο τμήμα του, πρέπει να είναι ένα από τα μεγαλύτερα, ίσως του μεγέθους του μνημείου του Νικία, στο μέσον περίπου της διαδρομής της αρχαίας οδού. Από το σημείο αυτό αρχίζει ανηφορική πορεία. Σε απόσταση 25 μ. περίπου Β.-ΒΔ., στο ακίνητο της σημερινής οδού Τριπόδων αρ. 22, ιδιοκτησίας Ι. Μεντζικώφ, αποκαλύφθηκαν σε σωστική ανασκαφή πέντε επάλληλα οδοστρώματα της αρχαίας οδού, της οποίας η στάθμη στο σημείο αυτό είναι 85 μ. (από την επιφάνεια της θάλασσας), 93 εκ. ψηλότερα από το Β. σημείο στο ακίνητο οδού Τριπόδων αρ. 28 (κλίση 7.3%).

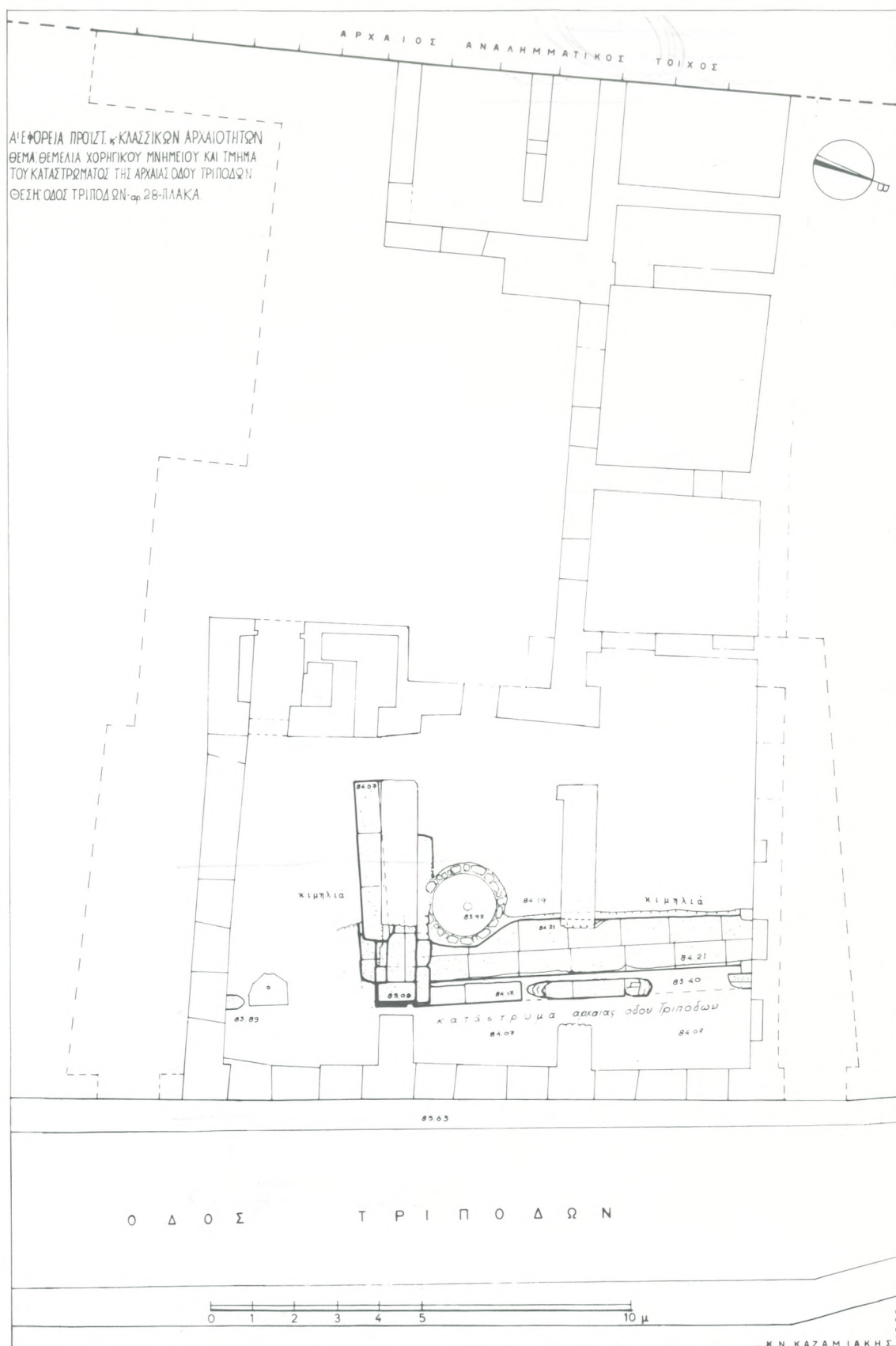
Ενώ έως εδώ παρακολουθούμε με ακρίβεια την πορεία, τις κάμψεις και τις κλίσεις της αρχαίας οδού Τριπόδων σε μήκος 380 μ., σε τριπλάσιο μήκος περίπου από εκείνο του 1971,⁴⁴ την συνέχειά της στην ΒΑ. και Β. κλιτύ του λόφου της Ακρόπολης γνωρίζαμε μέχρι πρόσφατα μόνον από τοπογραφικούς χάρτες διαφόρων μελετητών, κυρίως του Τραυλού, όπου σημειωνόταν υποθετικά η πορεία της. Σε χάρτη του 1968 ο Τραυλός εικονίζει την αρχαία οδό, μετά το ακίνητο αρ. 20, να κάμπτεται ομαλά προς τα ΒΔ., να ακολουθεί την πορεία της σημερινής οδού Ερωτοκρίτου, Β. από τον Αγ. Ιωάννη τον Θεολόγο, να ανηφορίζει στην σημερινή οδό Θόλου στην Β. κλιτύ και να προχωρεί ως την διασταύρωση της τελευταίας με την οδό Κλεψύδρας.⁴⁵ Στο σημείο αυτό διακλαδώνεται σε δύο σκέλη, τα οποία οδηγούν προς την Αγορά, πλαισιώνοντας από Β. και Ν. το Ελευσίνιο (εικ. 9). Σε χάρτη του 1976 ο Τραυλός σημειώνει μίαν άλλη πορεία (εικ. 10).⁴⁶ Από το ακίνητο αρ. 20 της σημερινής οδού Τριπόδων η αρχαία οδός ανηφορίζει προς τα ΒΔ., στην οδό Πρυτανείου, περνάει από την ΒΔ. γωνία της εκκλησίας του Αγ. Νικολάου του Ραγκαβά, προχωρεί ΒΔ.-Δ. ακολουθώντας πάντοτε την οδό Πρυτανείου

έως την διασταύρωσή της με την οδό Πανός, όπου διακλαδώνεται σε δύο σκέλη, ΝΔ. από την αντίστοιχη διακλάδωση στον προηγούμενο χάρτη (πρβλ. εικ. 9 και 10).

Χάρης στη συνεχή παρακολούθηση των οικοδομικών εργασιών στην Πλάκα τα τελευταία χρόνια, την διενέργεια σωστικών ανασκαφών από αρχαιολόγους της Εφορείας Ακροπόλεως, τον εντοπισμό επιφανειακών αρχαίων καταλοίπων στους δρόμους και τις σύγχρονες οικίες, συγκεντρώθηκαν αρκετά αρχαιολογικά στοιχεία, με βάση τα οποία τώρα μπορούμε να ορίσουμε με αρκετή ακρίβεια την πορεία της αρχαίας οδού στην Β. κλιτύ. Αυτό κατέστη δυνατόν με την εκπόνηση ενός γενικού τοπογραφικού χάρτη της Πλάκας, στον οποίο σημειώθηκαν και συσχέτιστηκαν όλα τα μέχρι στιγμής αρχαιολογικά δεδομένα, παλαιά και νέα, από τον αρχιτέκτονα-τοπογράφο Κ. Καζαμιάκη. Έτσι διαπιστώθηκε ότι επιβεβαιώνεται κατά το μεγαλύτερο μέρος η δεύτερη πορεία του Τραυλού, με μόνη διαφορά την θέση της διακλάδωσης της οδού. Αυτή σύμφωνα με τα σημερινά δεδομένα πρέπει να τοποθετηθεί ανατολικότερα, στην διασταύρωση των οδών Πρυτανείου και Θόλου, ακριβώς Α. από το Παλαιό Πανεπιστήμιο (εικ. 2).

Σε όλη την διαδρομή από το ακίνητο αρ. 20 της σημερινής οδού Τριπόδων και στη συνέχεια στην σημερινή οδό Πρυτανείου έχουν εντοπισθεί κροκαλοπαγείς και πώρινες λιθόπλινθοι, οι περισσότερες παρόμοιων διαστάσεων με εκείνες των σωζόμενων χορηγικών μνημείων: άλλες τοποθετημένες κατά μήκος των πεζοδρομίων, άλλες εντοιχισμένες στους τοίχους των συγχρόνων οικιών ή εγκατάσπαρτες σε αυλές. Στη γωνία των οδών Πρυτανείου και Ραγκαβά είναι ορατή μία γωνία κάποιου αρχαίου κτίσματος, πάνω στην οποία εδράζεται το σύγχρονο σπίτι, ενώ στο πεζοδρόμιο ΝΑ. απέναντι σώζεται μία μεγάλη πωρόπλινθος. Προφανώς πρόκειται για κατάλοιπα *in situ* χορηγικών μνημείων, δεδομένου ότι βρίσκονται στη γραμμή της Δ. πλευράς της αρχαίας οδού. Πολλές πωρόπλινθοι από ακτίτη λίθο είναι εντοιχισμένες στους τοίχους της εκκλησίας του Αγ. Νικολάου Ραγκαβά. Είναι πολύ πιθανόν ότι στη θέση της εκκλησίας προϋπήρχε κάποιο μεγάλο χορηγικό μνημείο, που έδωσε άφθονο οικοδομικό υλικό για το χτίσιμο του χριστιανικού ναού.

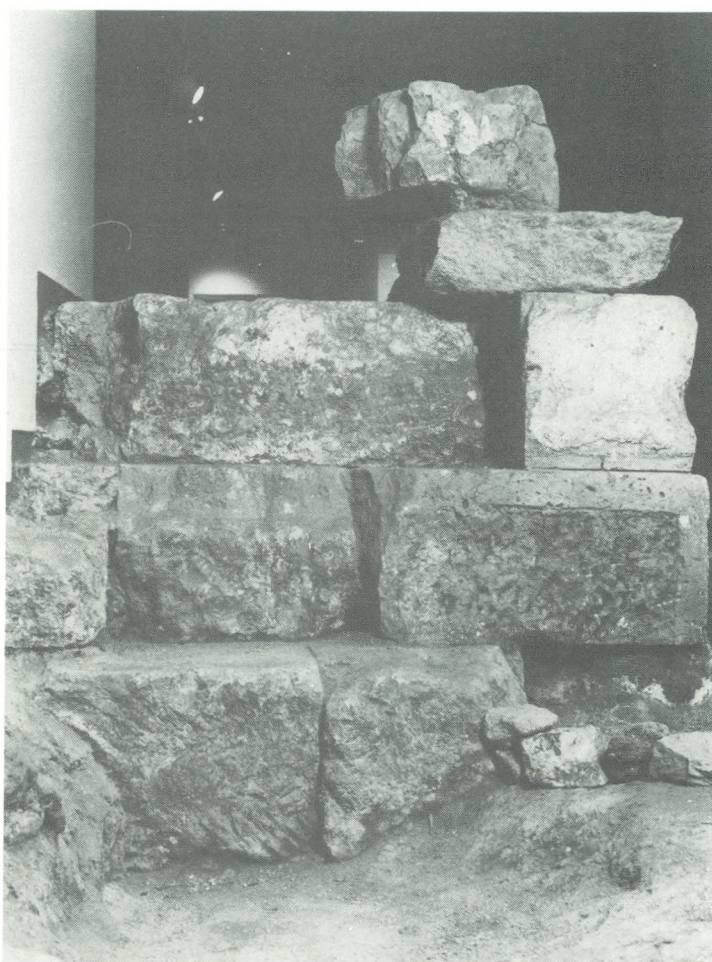
Στην οδό Πρυτανείου και Επιχάρμου γωνία, στο ακίνητο ιδιοκτησίας Ν. Στάη βρέθηκαν κροκαλοπαγείς λιθόπλινθοι χτισμένες σε τοίχο μεσαιωνικών χρόνων σε δεύτερη χρήση, καθώς και μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, (τμήματα μικρών κιόνων και ιωνικών βάσεων) που προέρχονται πιθανόν από κάποιο ναόσχημο μνημείο.⁴⁷ Κατάλοιπα *in situ* άλλων μνημείων ή αναλημμάτων της αρχαίας οδού Τριπόδων πρέπει να είναι οι πωρόπλινθοι κατά μήκος της οικοδομικής γραμμής έξω από τα ακίνητα οδού Πρυτανείου 5 και 9, απέναντι από το Μετόχι του

Εικ. 4. Κάτοψη ανασκαφέντος χορηγικού μνημείου μπροστά σε μεγάλο αναλημματικό τοίχο στην οδό Τριπόδων 28, στο κτήριο της "Ελληνικής Εταιρείας". (Σχέδιο Κ. Καζαμιάκη 1989).

Εικ. 5. Τμήμα μεγάλου χορηγικού μνημείου στο υπόγειο του ακινήτου οδ. Τριπόδων 28 (από Β.).

Εικ. 6. Ο Ν. τοίχος του μεγάλου χορηγικού μνημείου στην οδό Τριπόδων 28.

Εικ. 7. Μνημειώδης αναλημματικός τοίχος στο Δ. όριο του ακινήτου οδού Τριπόδων 28, προς την οδό Ραγκαβά.

Εικ. 8. Τμήμα του μνημειώδους αναλημματικού τοίχου στην αυλή του ακινήτου οδού Τριπόδων 28.

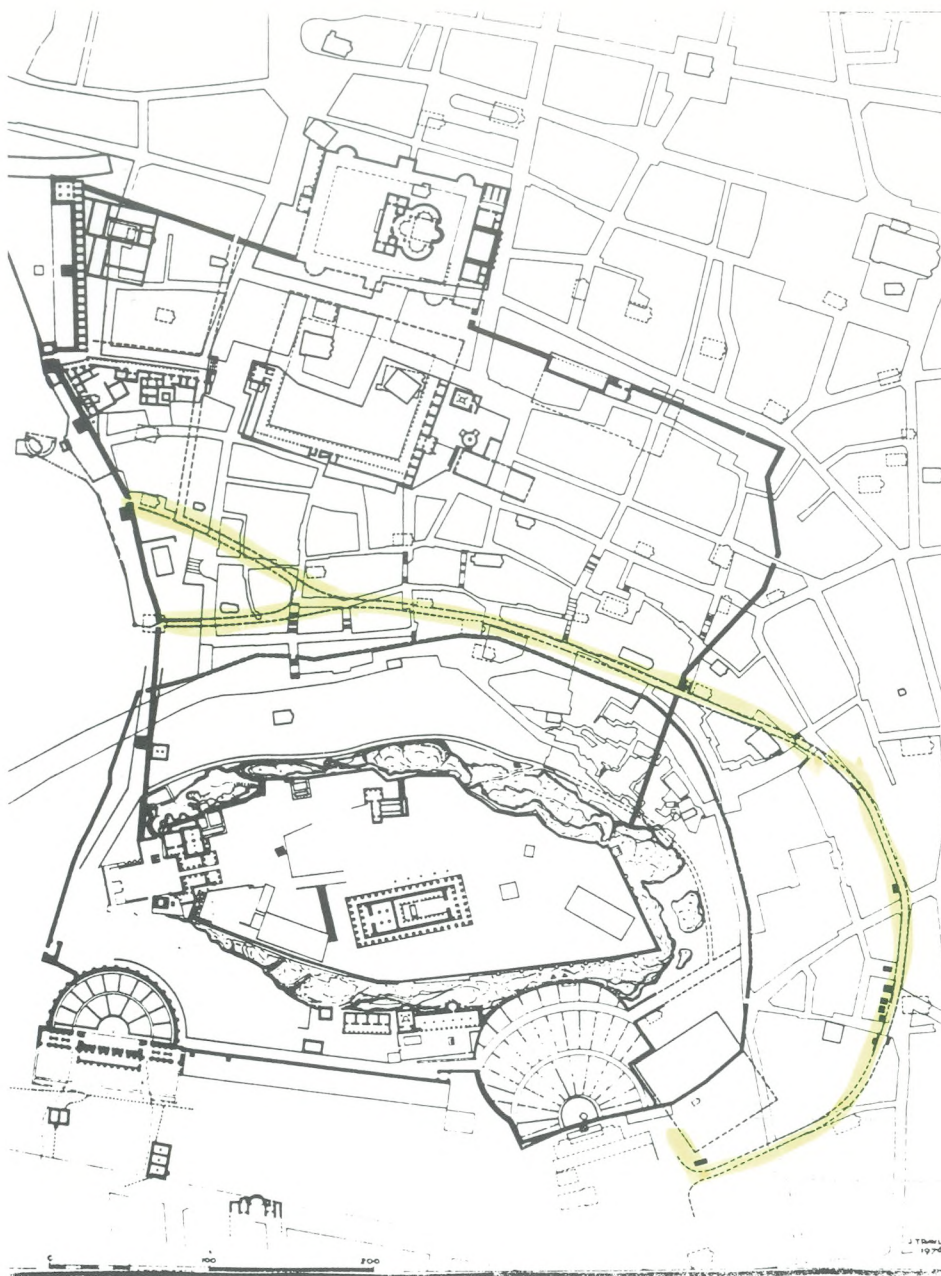
Εικ. 9. Τοπογραφικό σχέδιο του Ι. Τραυλού (1968), όπου σημειώνεται η πορεία της αρχαίας οδού των Τριπόδων στην Β. κλιτύ της Ακρόπολης δια της σημερινής οδού Ερωτοκρίτου.

Παναγίου Τάφου (εικ. 2).⁴⁸ Διαγωνίως απέναντι, στο ακίνητο ιδιοκτησίας Κωνσταντίνας Μακκαίηπ, οδός Πρυτανείου 10, αποκαλύφθηκαν σε σωστική ανασκαφή μεγάλες πωρόπλινθοι χτισμένες σε δεύτερη χρήση σε τοίχο μεσαιωνικών χρόνων.⁴⁹ Οι πωρόπλινθοι αυτές πιθανόν προέρχονται από τα συμπαγή θεμέλια που αναφέρει ο Leak ότι αποκαλύφθηκαν εδώ το 1835, στις εκσκαφές θεμελίων της παλαιάς οικίας, η οποία συνόρευε με την προϋπάρχουσα στο σημείο αυτό εκκλησία της Παναγίας Βλαστού ή Σαρρή.⁵⁰ Τα κατάλοιπα αυτά θεώρησε ο Άγγλος περιηγητής ότι ανήκαν στο Πρυτανείο, χωρίς όμως άλλα συγκεκριμένα στοιχεία που να επιβεβαιώνουν την ταύτιση.⁵¹ Η φράση “massive foundations” που χρησιμοποιεί μαρτυρεί ότι μάλλον πρόκειται για την υποθεμελίωση κάποιου χορηγικού μνημείου κατά μήκος της αρχαίας οδού των Τριπόδων παρά για θεμέλια τοίχων άλλου κτηρίου.

Το πιο σημαντικό στοιχείο για τον προσδιορισμό του Δ. τμήματος της οδού Τριπόδων στην Β. κλιτύ ήταν η αποκάλυψη διαδοχικών οδοστρωμάτων αρχαίας οδού με κατεύθυνση από Α. προς Δ., η οποία διακλαδώνεται σε δύο σκέλη. Το Β. σκέλος έχει κατεύθυνση και μεγάλη κλίση προς τα ΒΔ.

Σημειώτεον ότι οι κλίσεις των οδοστρωμάτων των δύο σκελών της αρχαίας οδού παρουσιάζουν σαφή αντιστοιχία με τις κλίσεις των σημερινών οδών Πρυτανείου και Θόλου, που συναντώνται στο σημείο αυτό ακριβώς Β. από την ανωτέρω οικία. Είναι άλλωστε γνωστό, ότι οι σύγχρονοι δρόμοι ακολουθούν σε γενικές γραμμές την πορεία και τις κλίσεις των αρχαίων. Πλήν των οδοστρωμάτων βρέθηκαν εδώ και πωρόπλινθοι από πειραϊκό ακτίτη που πιθανότατα προέρχονται από κάποιο μνημείο ή ανάλημμα. Στο σημείο αυτό προφανώς έχουμε την διακλάδωση της αρχαίας οδού Τριπόδων, Α. όμως από το σημείο που την σημειώνει ο Τραυλός (πρβλ. εικ. 2 και 9). Πιστεύουμε ότι το Β. σκέλος, που ακολουθεί την οδό Θόλου, στην συνέχεια περνάει από το Δ. άκρο της οδού Θραυσιβούλου, όπου σώζεται πωρόπλινθος *in situ* έξω από το ακίνητο αρ. 19,⁵² και τέλος Β. από το Ελευσίνιο, είναι το σκέλος που οδηγούσε στην περιοχή της Αρχαίας Αγοράς, όπου ήταν ο ορχήστρα, ο αρχικός χώρος τελέσεως δραματικών αγώνων (εικ. 2).

Το έθιμο της ανεγέρσεως χορηγικών μνημείων συνεχίστηκε επί μακρόν όχι μόνο στην οδό των Τριπόδων στην Β. κλιτύ, όπου τα είδε ο Πανσανίας, αλλά και στο

Εικ. 10. Τοπογραφικό σχέδιο του Ι. Τραυλού (1976), όπου σημειώνεται η πορεία της αρχαίας οδού των Τριπόδων δια της σημερινής οδού Πρυτανείου.

συνεχόμενο με αυτήν τμήμα της οδού Παναθηναίων, όπως μαρτυρούν μνημεία και χορηγικές επιγραφές ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων που βρέθηκαν στην Αρχαία και την Ρωμαϊκή Αγορά.⁵³ Αυτό μαρτυρεί πόσο έντονα διατηρήθηκε αφ' ενός η ανάμνηση του αρχικού χώρου της τελέσεως των δραματικών αγώνων στην Αγορά, αφ' ετέρου η σημασία της οδού των Τριπόδων ως επίσημου δρόμου, που συνδέει δύο τόσο σημαντικούς για την πολιτιστική ιστορία της αρχαίας Αθήνας χώρους, τον χώρο όπου γεννήθηκε η δημοκρατία με τον χώρο όπου γεννήθηκε το αρχαίο δράμα.

Ευχαριστώ τον Προϊστάμενο της Α' Εφορείας Ακροπόλεως, Έφορο κ. Π. Καλλιγά που μου ανέθεσε να μιλήσω για το θέμα αυτό στο παρόν συνέδριο, παραχωρώντας όλο το σχετικό αρχαιολογικό υλικό. Επίσης ευχαριστώ την συνάδελφο Σ. Ελευθεράτου για την παροχή στοιχείων από τις πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες που διεξήγαγε η ίδια στα ακίνητα της οδού Τριπόδων αρ. 20, 22, 34 και Πρυτανείου 19, καθώς και τον αρχιτέκτονα-τοπογράφο κ. Κ. Καζαμιάκη για την εκπόνηση των δύο σχεδίων, ιδίως του γενικού τοπογραφικού.

Σημειώσεις

1. RE III (1899) λ. Χορηγία, 2409-2410 (E. Reisch). Ο Αριστοτέλης (Οικ. 2.2.1347α) αναφέρει χορηγία επί Ιππία, ενώ ο Δημοσθένης (Πρός Φαίνοπον. Περὶ Ἀντιδόσεως 42.1) αναφέρει ότι ο περί αντιδόσεως νόμος υπήρχε ήδη επί Σόλωνα.
2. RE XII (1925) λ. Λειτουργία, 1873 (J. Oesler) και RE III 2 (1899) Χορηγία, 2409-2418 (E. Reisch).
3. RE ο.π. 2414. Πλουτ. Ἀριστείδης, 1.3.
4. Πρβλ. μαρμαρίνη πλίνθο από κάποιο μνημείο του 5ου αι. π.Χ. με χορηγική επιγραφή του 415 π.Χ., που αναφέρει τη νίκη της Αιγιήδος φυλής με χορηγό τον Πυθόδοωρο, γιό του Επιζήλου, πρόσωπο γνωστό και από άλλες επιγραφές. Η επιγραφή είχε βρεθεί στις ανασκαφές της Αρχαιολογικής Εταιρείας του 1885 στα Δ. της Μεγάλης Παναγιάς στον χώρο της Βιβλιοθήκης Αδριανού. Ενώ είχε πολλές φορές δημοσιευθεί, δεν ήταν γνωστό, πού βρισκόταν. (Βλ. J.K. Davies, *Athenian Propertied Families 600-300 B.C.* [Oxford 1971] 481). Εντοπίστηκε πρόσφατα από την υπογράφουσα και φυλάσσεται στον χώρο της Βιβλιοθήκης Αδριανού (αρ. ευρ. ΒΑ 594). Ταυτίστηκε από τον επιγραφολόγο Ἀγγελο Ματθαίου, τον οποίο ευχαριστώ.
5. LIMC III (1986) λ. Dionysos, 431 αρ. 88. Σ. Καρούζου, *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Συλλογή Γλυπτών* (Αθήνα 1967) 155, αρ. 1463, πίν. 51α,β.
6. Πλουτ. Νικίας 3.3.4. Ναός "τρίποσιν ὑποκείμενος χορηγικοῖς" αποκαλείται από τον Πλούταρχο το χορηγικό μνημείο του Νικία στα Δ. του Διονυσιακού θεάτρου. J. Travlos, *Pictorial Dictionary of Ancient Athens (= PDA)* (New York 1971) 357, εικ. 461-463.
7. Πανσ. 1.20.1. πρβλ. καί 1.21.3.
8. *Anthologia Graeca* 13.28. *Anthologia Palatina* 6.140.
9. RE Suppl. 8 (1956) λ. Tripodes, 861 (H. Hermann).
10. Πανσ. 1.20.1
11. Travlos, PDA 566, εικ. 711, 713, 540. H.A. Thompson and R.E. Wycherly, *Agora XIV* (Princeton 1972) 46. S.G. Miller, *The Prytaneion* (Berkeley 1978) 42-49, εικ. I, όπου σημειώνονται οι κατά καιρούς προταθείσες θέσεις για το Πρυτανείο στην Β. κλιτύ της Ακρόπολης. Δες και τις ανακοινώσεις των T.L. Shear, Jr. και Π. Καλλιγιά στον παρόντα τόμο, σελ. 227-228, 28.
12. Travlos, PDA 566.
13. Πρβλ. Ἀνδοκ. Περὶ Μυστηρίων 1.38.
14. Κατά τους Τραυλό και Thompson το ιερό αυτό πιθανόν ήταν το Λήναιον (Γ. Τραυλός, *Πολεοδομική εξέλιξι τῶν Ἀθηνῶν* [Ἀθήναι 1960] 23, 40). PDA 566. Thompson-Wycherly, *Agora XIV* 128.
15. Πρβλ. Φώτιος λ. ὀρχήστρα. Τραυλός, *Πολεοδομική εξέλιξις* 23, 40. PDA 537-539. Thompson-Wycherly, *Agora XIV* 126-129, ιδίως 127.
16. Ξεν. Ἱππ. 3.2.
17. A. Pickard-Cambridge, *The Dramatic Festivals of Athens* (Oxford 1953) 59-61, σημ. 2.
18. Ο.π. (σημ. 18) 61-62.
19. Αθην. 12.60. Για τα χορηγικά μνημεία της Αθήνας επραγματεύετο ο Ηλίοδωρος στο έργο του Περὶ τῶν Ἀθηνῶν Τριπόδων, το οποίο δεν σώζεται. (Ἀρποκρ. λ. Ὀνήτωρ).
20. Travlos, PDA 348 και 566, όπου η σχετική βιβλιογραφία για τις ανασκαφές από το 1878 έως το 1971. Για το μνημείο Λυσικράτους βλ. H. Bauer, "Lysikrates-Denkmal. Baubestand und Rekonstruktion," *AM* 92 (1977) 197-227, εικ. 1-7, πίν. 91-96, Beil. 5-10.
21. AZ 33 (1875) 162. W. Judeich, *Topographie von Athen* (München 1931) 305-306 σημ. 1. S.G. Miller, "Old Discoveries from Old Athens," *Hesperia* 39 (1970) 223-227, εικ. 1-3.
22. Μ. Κορρές, "Περικλείο Ωδεῖο και τα πλησίον χορηγικά μνημεία," *ΑρχΔελτ* 35 (1980) Β1, 14-18, σχ. 1 και 4.
23. Judeich (σημ. 22) 306, σημ. 1, σχ. 1. Α. Φιλαδελφεύς, "Ἀνασκαφή παρὰ τὸ Λυσικράτειον," *ΑρχΕφ* (1921) 84, εικ. 2-3. G. Welter, "Die Tripodenstrasse in Athen," *AM* 47 (1922) 72, 75, αρ. 2. Πρβλ. Ο. Broneer, "Excavations on the Slopes of the Acropolis, 1939," *AJA* 44 (1940) 252, εικ. 2.
24. E. Vanderpool, "News Letter from Greece," *AJA* 61 (1957) 281. Τραυλός, *Πολεοδομική εξέλιξις* 81 σημ. 3.
25. Μ. Κορρές, "Πλατεία Λυσικράτους," *ΑρχΔελτ* 36 (1981) Β1 5-7, σχ. 1. Τα λείψανα των χορηγικών μνημείων και της αρχαίας οδού Τριπόδων της Πλατείας Λυσικράτους έχουν αποτυπωθεί και τοποθετηθεί σε γενικό τοπογραφικό σχέδιο της περιοχής σε κλίμακα 1:100 από τους αρχιτέκτονες Μ. Κορρές και Κ. Καζαμιάκη. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι ο Κ. Καζαμιάκης, που είναι και τοπογράφος, έχει εγκαταστήσει στην περιοχή του Διονυσιακού θεάτρου και της Πλατείας Λυσικράτους καθώς και στην ευρύτερη περιοχή της Πλάκας μεγάλης έκτασης και πυκνότητας δίκτυο σταθερών σημείων σε συνάρτηση με το Κρατικό Σύστημα Αναφοράς (Κ.Σ.Α.). Έτσι έχουμε μεγάλη ακρίβεια στις συναρτήσεις της στάθμης των μνημείων και των αρχαίων οδοστρωμάτων που βρίσκονται στην περιοχή, καθώς και στον προσδιορισμό των κλίσεων της αρχαίας οδού στα διάφορα τμήματά της.
26. Τραυλός, *Πολεοδομική εξέλιξις* 190 σημ. 4, εικ. 128-129.
27. Βλ. σημ. 23.
28. Κορρές (σημ. 23) 16, αρ. 8, σχ. 1 και 4.
29. Ο.π. (σημ. 23) 16, αρ. 7, σχ. 1.
30. Ο.π. (σημ. 23) σχ. 1.
31. Μ. Κορρές, "Πρότυλο κλασικής εποχής στην ανατολική πόροδο και το ανατολικό άκρο της σκηνής (του Διονυσιακού θεάτρου)" ὁ.π. (σημ. 23) 11-14, σχ. 1, 2, πίν. 9.
32. IG II², 3073. RE Suppl. 8 (1956) 873-874, λ. Tripodes (H. Hermann). Μ. Κορρές, "Διονυσιακό θέατρο (χορηγικό μνημείο IG II², 3073)," *ΑρχΔελτ* 38 (1983) 10, πίν. 15α.
33. RE, ὁ.π. 874. E. Bayer, *Der Athener Demetrius Phalereus* (Darmstadt 1969) 69-71.
34. Κορρές (σημ. 33).
35. Travlos, PDA 357, εικ. 459-463.
36. W.B. Dinsmoor, "The Choric Monument of Nicias," *AJA* 14 (1910) 459-484.
37. Harpokration λ. κατατομή.
38. Travlos PDA 562, εικ. 705-708.
39. Judeich (σημ. 22) 181. Τραυλός, *Πολεοδομική εξέλιξις* 21, 61, 120. PDA 228, 562, εικ. 71.
40. Miller (σημ. 22) 223-231, πίν. 59.
41. Η μικρή ανασκαφική έρευνα γύρω από την υποθεμελίωση του μνημείου έγινε από την συνάδελφο Σ. Ελευθεράτου. Φωτογράφιση και αποτύπωση από τον Κ. Καζαμιάκη.
42. Την ανασκαφική έρευνα διενήργησε η συνάδελφος Ε. Μώρου, *ΑρχΔελτ* 44 (1989) Β1 (υπό έκδοση).
43. Travlos, PDA 566.
44. Travlos, PDA εικ. 219.
45. Travlos, "Athens after the Liberation. Planning the New City and Exploring the Old," *Hesperia* 50 (1981) εικ. 7.
46. Την ανασκαφική έρευνα διενήργησε ο συνάδελφος Α. Μάντης το 1984. Κατά την αρχιτέκτονα Ε. Μακρή, ο αποκαλυφθείς εδώ τοίχος ανήκει σε πύργο του Ριζόκαστρου, το οποίο, όπως απέδειξε η πρόσφατη ανασκαφή του Κ. Τσάκου, ακολουθεί την οδό Επιχάρμου (Ε. Μακρή-Κ. Τσάκος-Α. Βαβυλοπούλου-Χαριτωνίδου, "Το Ριζόκαστρο. Σωζόμενα υπολείμματα: Νέες παρατηρήσεις και επαναχρονολόγηση," *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* [1987-88] 329-336, 342-344, 350-363, ιδίως 363, εικ. 52-58). Το πάχος και η δομή όμως του τοίχου σαφώς δεν είναι οχυρωματικού πύργου.
47. Τις παροπλίνθους αυτές η Ε. Μακρή θεωρεί κατάλοιπα του Ριζόκαστρου, το οποίο, κατά τη γνώμη της, μετά την οδό Επιχάρμου ακολουθούσε τη Ν. οικοδομική γραμμή της οδού Πρυτανείου. Τα κατάλοιπα όμως του τείχους που έχουν βρεθεί στο υπόγειο του Μουσείου Κανελλοπούλου, στην οδό Θεωρίας (Γ. Δοντάς, "Νεοκλασική οικία παρά τας οδούς Πανός και Θεωρίας," *ΑρχΔελτ* 26 [1971] Β1, 29, σχ. 1, πίν. 40α) και πρόσφατα στο Ν. μέρος της αυλής της οικίας Λ.

- Καρρά, στην οδό Πρυτανείου 19, στο προς την οδό Θεωρίας όριο του ακινήτου, μαρτυρούν ότι η πορεία του περνάει υψηλότερα, νοτιότερα, στην κλιτύ της Ακρόπολης όπως σημειώνεται και στο σχέδιο του Τραυλού του 1976 (εικ. 10).
49. Την έρευνα έκανε η συνάδελφος Ε. Μώρου.
50. W. Leak, *Topography of Athens* 2 (London 1841) 270 σημ. 1.
51. Leak (σημ. 50) και Miller (σημ. 11) 51.
52. Η σωστική ανασκαφική έρευνα στο ακίνητο οδού Θρασυβούλου 19, ιδιοκτησίας Χ. Μοάτσου, διενεργήθηκε από την συνάδελφο Χ. Βλασσόπουλου. Αποκαλύφθηκαν και εδώ πωρόπλινθοι καθώς και τμήμα μικρού πώρινου κίονα εντειχισμένα σε τοίχο νεοτέρων χρόνων.
53. Βλ. υψηλό πρισματικό χορηγικό βάθρο με επιγραφή του τέλους του 1ου π.Χ. αι. (IG II², 3114), Travlos, *PDA* 566, εικ. 711, 713. *The Athenian Agora, Guide*⁴ (Αθήνα 1990) 130–133. Χορηγική επιγραφή από τη Ρωμαϊκή Αγορά (αρ. PA 744), όπου αναφέρεται νίκη της Κεκροπίδος φυλής σε χορό παιδων, με χορηγό τον Δήμο και αγωνοθέτη, του οποίου δεν σώζεται το όνομα. (Σ.Ν. Κουμανούδης, “Επιγραφαί ἐξ Ἀθηνῶν,” *ΑρχΔελτ* 25 [1970] Μελέται, 57; 3ος αι. π.Χ.). Πρισματικό βάθρο (PA 394), που βρέθηκε στη Ρωμαϊκή Αγορά, με το κάτω μέρος ανάγλυφης παράστασης και χορηγική αρχαϊστική επιγραφή (Φ. Σταυρόπουλος, “Ἀνασκαφαὶ Ῥωμαϊκῆς Ἀγορᾶς,” *ΑρχΔελτ* [1930–31] Παρ. 7, εικ. 7).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΟΥ ΚΤΙΡΙΟΥ ΤΡΙΠΟΔΩΝ 28, ΠΛΑΚΑ

ΖΩΓΡΑΦΙΣΤΑ ΤΑΒΑΝΙΑ

Η έρευνα στους τοίχους και τα ταβάνια του κτιρίου της οδού Τριπόδων 28 αποκάλυψε ότι κάτω από τα επάλληλα στρώματα ασβεστοχρώματος διασώζονται, σε ορισμένους χώρους, ζωγραφικά θέματα με πλούσια χρωματική απόδοση.

Ζωγραφικά ταβάνια εντοπίσθηκαν στη βορεινή πλευρά του κτιρίου και στους δύο ορόφους όπου οι οροφές προσφερόταν (σοβάς σε μπαγδατί).

Στις περισσότερες περιπτώσεις διακοσμούνται και οι τοίχοι σε μιά στενή ζώνη περιμετρικά και σε επαφή με το ταβάνι ακολουθώντας την ίδια θεματολογία και τους ίδιους χρωματικούς τόνους.

Ενίοτε, στους υπολοίπους τοίχους όπου τα ταβάνια είναι ξύλινα, έχουν χρησιμοποιηθεί απλοϊκά μοτίβα με τη μέθοδο του σταμπωτού, χωρίς ιδιαίτερη καλλιτεχνική αξία.

Τα θέματα που έχουν χρησιμοποιηθεί είναι γεωμετρικά σχήματα (τετράγωνα, ορθογώνια, κύκλοι) τοποθετημένα στην περίμετρο των ταβανιών, ενώ στο εσωτερικό τους συναντάμε συνήθως γνωστά αρχιτεκτονικά μοτίβα, όπως ρόδακες, ανθέμια, ιωνικά κυμάτια κτλ., που επαναλαμβάνονται με κανονικό τρόπο. Συνήθως, στο μέσον του ταβανιού το διακοσμητικό θέμα σχηματίζεται από τετράγωνα ή ομόκεντρους κύκλους σε συνδυασμό με ρόμβους και το σύνολο πλαισιώνεται με κάποιο φυτικό θέμα ιδιαίτερα στυλιζαρισμένο και σε απόλυτη συμμετρία.

Εξαίρεση αποτελεί το ταβάνι του χώρου 312 όπου η θεματολογία δεν είναι ιδιαίτερα πλούσια περιοριζόμενη σε ορθογώνια σχήματα, ακολουθώντας τον αντίστοιχο διαχωρισμό που σχηματίζουν από την τοποθέτησή τους τα σιδεροδόκαρα του δώματος.

Η σχεδίαση και ο χρωματισμός τις περισσότερες φορές παρουσιάζουν ατέλειες και χωρίς ιδιαίτερες καλλιτεχνικές αξιώσεις. Αυτό οφείλεται μερικές φορές στο γεγονός ότι η κάτοψη του χώρου δεν είναι ορθογωνισμένη. Τα ταβάνια στους χώρους του νεοκλασικού κτιρίου επί της οδού Τριπόδων, δηλαδή στο τμήμα της επέκτασης προς Β - χώροι 203 & 303, παρουσιάζουν θεματική και χρωματική ομοιογένεια ακολουθώντας αντίστοιχα παραδείγμα-

τα νεοκλασικών σπιτιών του τέλους του 19ου αι.

Στα ταβάνια αυτά κυριαρχούν τα ψυχρά και ουδέτερα χρώματα (μαύρο, μπλέ, σκούρο καφέ, γκρί, λευκό κτλ.), ενώ πινελιές σε θερμότερους τόνους (βυσσινί) περιγράφουν ή τονίζουν κάποιο θέμα ή σχήμα.

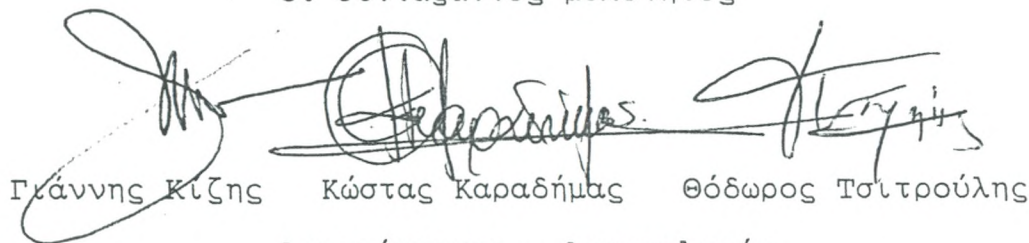
Αντίθετα, στα χώλ του ισογείου και του ορόφου του παλαιού κτιρίου - χώροι 204 & 304, καθώς και στους επόμενους χώρους της μεταγενέστερης εγκατάστασης πτέρυγας - χώροι 211, 212 στο ισόγειο και 311, 312 στον όροφο, τα θέματα είναι πιο απλοποιημένα και σε συχνή επανάληψη με τη μέθοδο του σταμπωτού. Τα χρώματα που κυριαρχούν είναι πιο φωτεινά, όπως η ώχρα, το ρόζ και το μπέζ, ενώ σε περιορισμένη χρήση είναι τα σκούρα χρώματα, όπως το καφέ, το βυσσινί και το λαδί.

Στη διακόσμηση των ταβανιών (οροφογραφίες) και των τοίχων (τοιχογραφίες) έχει χρησιμοποιηθεί η παλαιά μέθοδος ζωγραφικής σε στεγνό σοβά με τη χρήση γαιοχρωμάτων, ασβεστόνερου και συνδετικού υλικού (συνήθως αραιωμένη καζεΐνη). Τα χρώματα διατηρούν τη διαφάνεια και την αρχική τους ζωηρότητα, αλλά σε πολλά σημεία ο υποκείμενος σοβάς έχει καταρρεύσει ή έχει αποσπασθεί. Στους χώρους 311 και 312, λόγω υπέρβασης του υπερκείμενου δώματος, η υγρασία έχει διεισδύσει δημιουργώντας σημαντικές φθορές στις οροφογραφίες.

Τα σχέδια που περιλαμβάνονται στο τεύχος αυτό καλύπτουν τέσσερις χώρους του ισογείου και ισάριθμους του ορόφου. Όλοι οι χρωματισμοί έχουν καταγραφεί προσεκτικά και έχουν συσχετισθεί (τελείως ενδεικτικά) με το δειγματολόγιο χρωμάτων της ER-LAC.

Τέλος, όλες οι οροφογραφίες και τοιχογραφίες συνοδεύονται από επαρκή φωτογραφική τεκμηρίωση υπό κλίμακα.

οι συντάξαντες μελετητές

Γιάννης Κίζης Κώστας Καραδήμας Θόδωρος Τσίτρουλης

Αρχιτέκτονες - Αναστηλωτές

Η περιοχή του ιερού και του θεάτρου του Διονύσου στην Αθήνα

Πέτρος Γ. Καλλιγάς

Η ευρύτερη περιοχή του θεάτρου του Διονύσου στην Αθήνα, ενώ ήταν μία από τις σημαντικότερες της αρχαίας πόλης, είναι συγχρόνως παραμελημένη ακόμη ανασκαφικά και ερευνητικά (εικ. 1). Αποτέλεσμα αυτής της παραμέλησης είναι η δυσχέρεια στην ορθή ερμηνεία των μνημείων της περιοχής, στην ορθή χρονολόγησή τους και στην διασάφηση της αρχαίας τοπογραφίας. Το γεγονός είναι παράδοξο, καθώς η περιοχή υπήρξε πάντοτε, μαζί με τα παρακείμενα ιερά και ιδίως το θέατρο, χώρος συγκεντρώσεως του αθηναϊκού λαού, κυρίως κατά την περίοδο της ακμής της αθηναϊκής δημοκρατίας, και εκεί παίχθηκαν τα άφθαστα έργα των αρχαίων τραγωδών και κωμωδών.

Η ανάγκη για την έρευνα στην περιοχή γίνεται σήμερα ακόμη πιο επιτακτική λόγω της προοπτικής ανέγερσης του νέου Μουσείου της Ακρόπολης στο ΝΑ. άκρο του χώρου αυτού, στο σημερινό οικόπεδο του Μακρυγιάννη. Τα σχέδια για το νέο Μουσείο προβλέπουν την ενοποίηση του χώρου του Μουσείου με τον αρχαιολογικό χώρο στα βόρεια του, με την κατάργηση της σημερινής οδού, της Διονυσίου Αρεοπαγίτου, τουλάχιστον σε αυτό το τμήμα.¹ Με τον τρόπο όμως αυτόν ο χώρος στα νότια του αρχαίου θεάτρου, που ήταν μέχρι πρόσφατα η παραμελημένη άκρη του αρχαιολογικού χώρου του θεάτρου, αποκτά πρωτεύουσα σημασία και θα απαιτήσει διαμόρφωση προσβάσεων προς και από το νέο Μουσείο. Είναι φανερό ότι απαιτείται σύντομα ένα μεγάλο πρόγραμμα ανασκαφών από την περιοχή του οικοπέδου Μακρυγιάννη μέχρι τα ριζά του Ιερού Βράχου στα βόρεια. Η προς έρευνα περιοχή θα εκτείνεται, σε πλάτος, από την ΝΑ. γωνία του βράχου μέχρι την περιοχή του Ασκληπείου στα δυτικά του θεάτρου. Η συντομία του διαθέσιμου χρόνου για την ανακοίνωση επιτρέπει μια σύντομη μόνο περιδιάβαση του χώρου με την βοήθεια του πολύτιμου παλαιού περιηγητή, του Πausanias (1.20-21), και την επισήμανση των προβλημάτων και των για την ώρα συμπερασμάτων.

Κατ' αρχήν πρέπει να σημειωθεί ότι μεγάλο τμήμα του χώρου αυτού μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες καταλαμβάνονταν από ολόκληρο τμήμα του νεώτερου οικισμού της Πλάκας. Τα μικρά σπίτια με την

δαιδαλώδη ρυμοτομία έφθαναν μέχρι την άκρη του ιερού του Διονύσου και την ανατολική πρόσβαση του θεάτρου. Από το 1961 άρχισε εκτεταμένο πρόγραμμα απαλλοτριώσεων και στη συνέχεια κατεδαφίσεων, ώστε να αποδοθεί ο χώρος για αρχαιολογική έρευνα.² Αλλά ενώ στις αρχές της δεκαετίας αυτής ο ρυθμός των κατεδαφίσεων ήταν αργός και επέτρεπε την περισυλλογή και καταγραφή των αρχαίων καταλοίπων που ήταν εντοιχισμένα στα νεώτερα σπίτια, στη συνέχεια ο ρυθμός επιταχύνθηκε και χρησιμοποιήθηκαν και μηχανικά μέσα. Αποτέλεσμα ήταν η αποκάλυψη αρχαίων ερειπίων στο μέσον του χώρου χωρίς την καταγραφή των ανασκαφικών στοιχείων και η απομάκρυνση των αρχαίων επιχώσεων. Σήμερα η περιοχή οριοθετείται από την οδό Θρασύλλου.

Το ιερό του Διονύσου Ελευθερέως είναι το σημαντικότερο και αρχαιότερο ιερό της περιοχής. Στην αρχική του μορφή, στα τέλη του 6ου αι. π.Χ., περιελάμβανε μικρόν λίθινο ναό εν παραστάσι αφιερωμένο στον Δίονυσο Ελευθερέα και τον παρακείμενο προς βορράν θεατρικό χώρο, με απλή διαμόρφωση της ορχήστρας και του κοίλου στην πλαγιά του λόφου της Ακρόπολης.³ Περιορισμένες βελτιωτικές εργασίες στην περιοχή της ορχήστρας και του κοίλου στον 5ο αι. π.Χ. επέτρεψαν την ανετώτερη διαρρύθμιση του χώρου με ξύλινα ικριώματα. Στον χώρο αυτόν ακούστηκαν για πρώτη φορά τα αξεπέραστα αριστουργήματα του Φρυνίχου, του Αισχύλου, του Σοφοκλή, του Ευριπίδη και του Αριστοφάνη καθώς και των άλλων τραγωδών και κωμωδών του "χρυσού αιώνα." Ο σκηνικός διάκοσμος ήταν απλά ζωγραφισμένοι πίνακες. Το ιερό πάντως του Διονύσου θα απέκτησε την εποχή αυτή περίβολο και πρόπυλο. Στα νότια του χώρου υπήρχε ήδη οδός και παρά αυτήν μικρό παρόδιο ιερό.⁴

Στα χρόνια του Περικλή οικοδομήθηκε στην περιοχή ένα ακόμη κτίσμα. Ήταν ένα παράδοξο κτίσμα, ο Πausanias (1.20.4) το χαρακτηρίζει "κατασκευάσμα", και είχε την κυκλοτερή, προφανώς, μορφή της περσικής βασιλικής σκηνής. Ο Πλούταρχος (*Βίος Περικλέους* 13) το περιγράφει ως "περικλινές καὶ κάταντες ἐκ μιάς κορυφῆς πεποιημένον" και η ξύλινη οροφή του ήταν κατασκευασμένη από τμήματα

περσικών πλοίων, λάφυρα του περσικού στόλου που κατανίκησαν οι Αθηναίοι. Ο ρωμαίος αρχιτέκτων Βιτρούβιος (5.21) που ονοματίζει το κτίσμα Ωδεΐον, το τοποθετεί στα αριστερά της εξόδου του θεάτρου του Διονύσου, δηλαδή στα ανατολικά του. Την ονομασία "Ωδεΐον" είχε λάβει φαίνεται από νωρίς το κτίσμα, όπως προκύπτει από τη ζωντανή περιγραφή που μας δίνει ο Ανδοκίδης (*Περί Μυστηρίων* 1.38): ένας από τους μάρτυρες της ιερόσυλης πράξης του ακρωτηριασμού των ερμαϊκών στηλών το 415 π.Χ., ο Διοκλείδης, διηγείται πως ενώ ήταν ακόμη νύχτα, αλλά είχε πανσέληνο, βρέθηκε στο πρόπυλο του ιερού του Διονύσου όταν διαπίστωσε πολλούς ανθρώπους να κατεβαίνουν από το Ωδεΐον προς την ορχήστρα του θεάτρου του Διονύσου και να σχηματίζουν μικρούς κύκλους. Επειδή φοβήθηκε, κρύφτηκε πίσω από τον κίονα του προπύλου και το βάθρο πάνω στο οποίο ήταν στημένο χάλκινο άγαλμα στρατηγού, και παρακολούθησε αθέατος τα γενόμενα, αναγνωρίζοντας όμως μέσα στο φεγγαρόφωτο τα πρόσωπα των δραστών. Όλα αυτά τα στοιχεία τοποθετούν αρκετά καλά τη θέση του κτίσματος του Ωδεΐου του Περικλή, στα ανατολικά του θεάτρου αλλά ψηλότερα από αυτό και μαρτυρούν για την κυκλική μορφή του.

Μετά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ., στα χρόνια του ρήτορα Λυκούργου, το θέατρο και το ιερό του Διονύσου υπέστησαν μεγάλες και ριζικές αλλαγές. Τα ξύλινα ικρίωματα του κοίλου καταργήθηκαν και το θέατρο επενδύθηκε όλο με λίθινα εδώλια. Διαρρυθμίστηκε η ορχήστρα και σχηματίστηκαν οι πάροδοι του θεάτρου, ανατολικά και δυτικά, με χαρακτηριστικά τους ψηλούς τοίχους, που ως αναλήμματα συγκρατούσαν στα μέρη αυτά το θέατρο. Η βάση και τα θεμέλια του θεάτρου κατασκευάστηκαν από σκληρό (τότε) κροκαλλοπαγή λίθο, ίσως από την περιοχή του Ύμηττου, ενώ οι όψεις επενδύθηκαν με μαλακώτερο αλλά ωραίο πωρόλιθο, εξοργυμένο από την περιοχή της ακτής του Πειραιά, τον λεγόμενο γι' αυτό ακτίτη λίθο. Το μεγάλο λίθινο θέατρο του Λυκούργου ανοιγόταν σαν ένα τεράστιο ριπίδιο χωρισμένο σε κερκίδες με κλίμακες ανόδου ενδιάμεσα και φαίνεται ότι έφθανε ψηλά μέχρι που συναντούσε στα ριζά του βράχου τον αρχαίο δρόμο, τον λεγόμενο περίπατο, χωρίς ενδιάμεσο διάζωμα.⁵ Ενώ όμως η ακτινωτή ανάπτυξη του κοίλου του θεάτρου είναι ομαλή σε όλες τις πλευρές του, στο ΝΑ. άκρο δημιουργείται ανωμαλία με μία βαθειά ορθογώνια εντομή. Μόνη λογική εξήγηση για το γεγονός αυτό είναι η ύπαρξη ενός προγενέστερου μεγάλου ορθογώνιου κτηρίου στο σημείο αυτό, που εμπόδιζε την κανονική ανάπτυξη του κοίλου και το οποίο ήθελε να διαφυλάξει ο αρχιτέκτων του θεάτρου. Η ερμηνεία αυτή βρήκε τη λύση της όταν στις δεκαετίες 1910-20 ο αρχαιολόγος Π. Καστριώτης διεξήγαγε μακροχρόνιες αλλά περιορισμένες σε έκταση ανασκαφές.⁶ Ο Καστριώτης απέκαλυψε μέσα στην εντομή του θεάτρου την βόρεια πλευρά ενός μεγάλου κτίσματος, του οποίου ανέσκαψε και μέρος του

δυτικού τοίχου. Η ύπαρξη ακόμη τότε του σύγχρονου οικισμού παρεμπόδιζε την εκτεταμένη ανασκαφή που έπρεπε να γίνει σε επιχώσεις βάθους περίπου 7 μ.⁷ Η απομάκρυνση των νεώτερων οικιών στην περιοχή αυτή στη δεκαετία του 1960 αποκάλυψε συμπληρωματικά μια σειρά ορθογωνίων βάθρων από μαλακό πωρόλιθο που θεωρήθηκε ότι οριοθετεί το κτίσμα στα νότια.⁸ Τούτο μαρτυρείται και από μια παράλληλη σειρά βάθρων χορηγικών μνημείων στο σημείο αυτό, που περιορίζουν την έκταση του κτίσματος και επιβεβαιώνουν συγχρόνως τη διαδρομή της αρχαίας οδού των Τριπόδων.⁹ Τα στοιχεία αυτά μας δίνουν ένα μεγάλο τετράπλευρο κτίσμα (κάθε πλευρά μήκους πάνω από 60 μ.), του οποίου το εσωτερικό είναι ακόμη άσκαφο στο μεγαλύτερό του μέρος. Ο Καστριώτης είχε σπεύσει πάντως να χαρακτηρίσει το κτίσμα ως το Ωδεΐο του Περικλή, παρά την αντινομία στην μορφή, και η ονομασία έγινε γενικά αποδεκτή μέχρι σήμερα.

Ο κροκαλλοπαγής λίθος που είχε χρησιμοποιηθεί στο λυκούργειο θέατρο, χρησιμοποιήθηκε επίσης στα θεμέλια του δεύτερου ναού του Διονύσου που οικοδομήθηκε στα χρόνια αυτά νότια από τον υστερο-αρχαϊκό μικρό ναό, καθώς και της μακράς στοάς στα βόρεια του ιερού, που στραμένη στα νότια έκλεινε πια την επικοινωνία του θεάτρου με το ιερό. Από πωρόλιθο αντίθετα κατασκευάστηκε ο περίβολος του ιερού, που στο ΝΑ. του άκρο, πριν από την κάμψη του προς βορράν σχημάτιζε μία κόγχη για να προστατεύσει το σωζόμενο προφανώς παλαιότερο μικρό παρόδιο ιερό. Πιθανόν ο περίβολος να απέκτησε νέο πρόπυλο στα ανατολικά, όπως και το παλαιότερο της εποχής του Ανδοκίδη, στο σημείο απ' όπου άρχιζε η σημαντική αρχαία οδός που κατευθυνόταν στην περιοχή της πόλης, ακολουθώντας στα πρηνή τον βράχο της Ακρόπολης, η οδός των Τριπόδων. Η αρχαία αυτή οδός ήταν άρρηκτα δεμένη με το θέατρο του Διονύσου, αφού οι τρίποδες που στήνονταν δεξιά και αριστερά απ' αυτήν — και απ' όπου έλαβε το όνομά της — ήταν τοποθετημένα πάνω σε αξιόλογα πολλές φορές χορηγικά μνημεία και μνημόνευαν νίκες σε θεατρικούς αγώνες.¹⁰ Αυτή ήταν γενικά η εικόνα που είχαμε για τον χώρο μέχρι το 1980 και οι προτεινόμενες λύσεις είχαν γίνει γενικά αποδεκτές, με εξαίρεση ίσως το χαμήλωμα της χρονολογίας του νεώτερου ναού του Διονύσου και της στοάς στον 4ο αιώνα (αντί στα τέλη του 5ου αι. π.Χ.), που είχε προτείνει ο υποφαινόμενος από το 1962 και κάλυψε με το κύρος του ο αρχιτέκτων Ιωάννης Τραυλός,¹¹ αλλά συνάντησε ορισμένες αντιρρήσεις και αμφιβολίες.¹²

Το 1980 ένα αναπάντεχο εύρημα ήλθε να διαταράξει τα λιμνάζοντα ύδατα της έρευνας και να τοποθετήσει την τοπογραφία της περιοχής σε νέα βάση. Κατά τη διάρκεια εργασιών διευθετήσεων ψηλά στην ρίζα του βράχου κατά την ανατολική πλευρά, κάτω από το μεγάλο ορατό σπήλαιο, ο τότε έφορος των αρχαιοτήτων Ακροπόλεως Γ. Δοντάς βρήκε κατά χώραν μία μικρή ενεπίγραφη στήλη που φέρει

ψηφισματική επιγραφή του 4ου αι. π.Χ. προς τιμή της Τιμοκρίτης, ιέρειας της Αγλαύρου.¹³ Τα ολίγα υπόλοιπα ευρήματα επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι πρόκειται για ιερό και η στήλη ήταν στερεωμένη πάνω σε βάση και σαφώς βρισκόταν στην αρχική της θέση. Η επιγραφή μνημονεύει την εντολή της λάξευσης μίας στήλης με το κείμενο του ψηφίσματος και του στησίματός της στο ιερό της Αγλαύρου, του οποίου έτσι βεβαιώνεται η τοποθεσία. Αναγκαίες μελλοντικές ανασκαφές θα δώσουν ασφαλώς περισσότερα στοιχεία για το ιερό αυτό, που είναι μικρό σε έκταση, σπουδαίο όμως για την τοπογραφία της περιοχής. Η ύπαρξη του ιερού ήταν γνωστή από τις φιλολογικές πηγές, κυρίως τον Ηρόδοτο (8.52-53) και τον Πausανία (1.18.2-3), αλλά η ακριβής του θέση ήταν άγνωστη και οι μελετητές μέχρι σήμερα το τοποθετούσαν στο μέσον περίπου της διαδρομής του βόρειου τείχους της Ακρόπολης κοντά στο Αρρηφόρειο.

Οι επιπτώσεις όμως από την ταύτιση του Αγλαυρείου στη νέα του θέση, είναι αλυσισιδωτές όπως επισημαίνει ο Γ. Δοντάς, που δημοσίευσε αμέσως το εύρημα. Οι φιλολογικές πηγές αναφέρουν ότι λίγο χαμηλότερα από το ιερό της Αγλαύρου ήταν το ιερό των Διοσκούρων (το Ανάκειον), ενώ επίσης κοντά ήταν το Πρυτανείο (Πausανίας 1.18.3: "πλησίον"). Ακόμη, ότι ανάμεσα στο Πρυτανείο και το Ολυμπίο βρίσκεται το ιερό του Σάραπι. Η αναζήτηση του Πρυτανείου στη νέα του θέση, στα ΒΑ. του θεάτρου του Διονύσου, απέχει πολύ από την μέχρι σήμερα υποστηριζόμενη άποψη, που το 1978 παρουσίασε αναλυτικά ο Stephen Miller, δηλαδή της τοποθέτησής του στα βόρεια της Ακρόπολης.¹⁴ Τώρα, αντίθετα, είναι πια βεβαιωμένο και φανερό ότι θα πρέπει το Πρυτανείο να αναζητηθεί κάπου στην περιοχή ανάμεσα από το θέατρο του Διονύσου και την ΝΑ. γωνία του βράχου της Ακρόπολης, όπου οριστικά το ιερό της Αγλαύρου.¹⁶

Ως πιθανότερη θέση για το Πρυτανείο, έχω να προτείνω την θέση, όπου μέχρι σήμερα τοποθετείται το κτήριο που ονοματίζεται "Ωδείο του Περικλή," και σε αυτό βασίζομαι στον Πausανία που ρητώς αναφέρει (1.20.1), ότι από την περιοχή του Πρυτανείου αρχίζει η οδός των Τριπόδων: "ἔστι δὲ ὁδὸς ἀπὸ τοῦ Πρυτανείου καλουμένη Τρίποδες." Η άποψη αυτή, εκτός από τα στοιχεία που δίνει για τη θέση ο Miller,¹⁶ επικουρείται και από τη διαπίστωση ότι παρόμοια κτήρια συνδέονται με τα θέατρα, όπως π.χ. το βουλευτήριο (το Θεοσίλιον), μπροστά από το θέατρο της Μεγαλόπολης (Πaus. 8.32.1) ή ο θεατρικός χώρος που διαμορφώνεται παρά το πρυτανείο στη Λατώ της Κρήτης.¹⁷ Επίσης παρουσιάζει ενδιαφέρον το ότι κατά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. με νόμο οι πρυτάνεις χρησιμοποιούν μία φορά το χρόνο το θέατρο του Διονύσου για σύγκληση της εκκλησίας του δήμου για να εξετάζει θέματα που έχουν σχέση με παραβάσεις των θρησκευτικών εορτών, όπως μαθαίνουμε από τον Κατὰ Μειδίου λόγο

του Δημοσθένη (21.8-9).¹⁸ Εάν γίνει βέβαια αποδεκτή αυτή η θέση¹⁹ θα πρέπει να αναζητηθούν πλησίον και τα άλλα ιερά, ιδίως των Διοσκούρων, του Σάραπι κτλ. και να βρεθεί νέα θέση για το κυκλικό Ωδείο του Περικλή, ψηλότερα πάντως από την είσοδο του θεάτρου.²⁰ Είναι φανερό, ότι μόνο με την εκτέλεση οργανωμένων ανασκαφικών ερευνών θα μπορέσουν να βρουν τη λύση τους τα πιο πάνω ενδιαφέροντα τοπογραφικά θέματα, που έχουν σχέση με την οργάνωση και λειτουργία της πόλης της αρχαίας Αθήνας.²¹

Μέχρι τότε πάντως αξίζει να αναφερθούν οι επιμέρους εργασίες που εκτελούνται από την Υπηρεσία στον χώρο κατά τα τελευταία έτη: κατά τα έτη 1978-80 ο γερμανός αρχιτέκτων-μηχανικός W. Würster με τη συνεργασία του τοπογράφου K. Καζαμιάκη συνέταξε νέα ακριβή σχέδια της ορχήστρας, του κοίλου και του ανατολικού αναλήμματος του θεάτρου σε κλίμακα 1:20.²² Κατά τα έτη 1980-83 εργάστηκε στο χώρο ο αρχιτέκτων M. Κορρές. Σημαντικότερες συμβολές του ήταν η αναδιάταξη της πλακόστρωσης της ορχήστρας, η ταύτιση και ανασύνταξη βάθρων αναθημάτων στις δύο παρόδους, ιδίως την δυτική, η αναγνώριση και ταύτιση ομοίων προπύλων στις δύο παρόδους, η ανασύνθεση και στήριξη τμημάτων χορηγικού μνημείου με μεγάλο ενεπίγραφο επιστύλιο, η αναγνώριση και σχεδίαση μεγάλου αριθμού αρχιτεκτονικών μελών, ορισμένα από τα οποία αποδίδονται και σε γνωστά μνημεία, κ.α.²³

Η καταστροφή στην ανατολική πάροδο, που προκλήθηκε από τον σεισμό του 1981, ανάγκασε την Υπηρεσία να αντιμετωπίσει δραστηκότερα το θέμα της στήριξης τμημάτων του θεάτρου. Από το 1984 συστήθηκε ομάδα εργασίας, με πρόεδρο τον Α. Δεληβορριά, για την ανάθεση της μελέτης και την παρακολούθηση της εργασίας. Το έργο ανατέθηκε στην αρχιτέκτονα Ε. Μακρή και την άνοιξη του 1987 οι προτάσεις αποκατάστασης παρουσιάστηκαν σε διεθνές συνέδριο που έγινε στην Αθήνα.²⁴ Μετά την έγκριση της μελέτης αποκατάστασης, από το καλοκαίρι του 1990, την εκτέλεσή της ανέλαβε η αρχιτέκτων Α. Σαμαρά μετά την αποχώρηση της Ε. Μακρή, κάτω πάντοτε από την εποπτεία της ομάδας εργασίας με πρόεδρο τώρα τον υποφαινόμενο. Παράλληλα με τις εργασίες αυτές ο αρχιτέκτων της Υπηρεσίας Θ. Παπαθανασόπουλος προέβει σε διευθέτηση και καθαρισμό καθώς και νέα μέτρηση του χώρου του κοίλου του θεάτρου και στην κατασκευή στεγάστρου στην άκρη του χώρου, όπου μεταφέρθηκαν για προστασία τα αξιόλογα γλυπτά από την περιοχή του θεάτρου. Ενδιαφέρον παρουσίασε μικρή ανασκαφική έρευνα το 1985 από τον τότε έφορο αρχαιοτήτων Κ. Τσάκο στην περιοχή του κοίλου του θεάτρου πίσω από το ανατολικό ανάλημμα. Η έρευνα έδωσε στοιχεία για την επαναχρονολόγηση του μεσαιωνικού οχυρωματικού έργου του Ριζόκαστρου στα μέσα του 13ου αι. μ.Χ.²⁵

Το έργο της αποκατάστασης της ανατολικής παρόδου βαίνει πλέον ικανοποιητικά, παρά τις καθυστερήσεις που οφείλονται κυρίως στην αδυναμία προμήθειας του κατάλληλου υλικού για τις αναγκαίες συμπληρώσεις. Μετά από προσπάθειες προμήθειας φυσικού κροκαλλοπαγούς λίθου και την διαπιστούμενη ανομοιογένεια του νέου με το παλαιό υλικό, επελέγη η λύση της κατασκευής τεχνητού λίθου. Η προμήθεια όμως ακτίτη πωρόλιθου για την επένδυση απέβη πολύ δύσκολη, αφού όλα τα λατομεία του Πειραιά έχουν παύσει από μακρού χρόνου να λειτουργούν και δεν είναι δυνατός ο προσπορισμός παρόμοιου υλικού. Η λύση δόθηκε χάρη στην κατανόηση του Χατζηκυριάκειου Ιδρύματος που στον μεγάλο περιβάλλοντα χώρο του, σώζεται και τμήμα αρχαίου λατομείου.²⁶ Το αρχαίο λατομείο διαφυλάχτηκε και σχεδιάστηκε και σε απόσταση ανοίχτηκε από μας νέο. Ο προσποριζόμενος πωρόλιθος είναι άριστης ποιότητας και παρά τις αναπόφευκτες καθυστερήσεις, άρχισαν ήδη να αποθηκεύονται στο εργοτάξιο του θεάτρου οι απαραίτητοι λίθοι. Ελπίζεται ότι σύντομα θα μπορέσουμε να επέμβουμε σωστικά στο μνημείο απομακρύνοντας τον κίνδυνο μιας νέας, μεγαλύτερης καταστροφής αυτού του τμήματος. Παράλληλη εργασία συντελείται στον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο και στις αρχαιολογικές αποθήκες, όπου καταλογραφούνται τα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη, με την ελπίδα της σύνταξης ενιαίου ευρετηρίου και της ένταξης των μελών σε μηχανογραφημένο πρόγραμμα.²⁷

Το πρόγραμμα της ευρύτερης ανασκαφικής έρευνας πρέπει πάντως να συνδυαστεί και με την αναγκαία διαμόρφωση του χώρου κάθε μνημείου και την απαραίτητη κατάχωση των σήμερα εκτεθειμένων θεμελίων. Η κατάχωση και η προστασία των μερών αυτών από το χώμα είναι η μόνη πρακτική λύση για την διατήρηση των ευπαθών αυτών αρχιτεκτονικών καταλοίπων. Προστασία και συντήρηση απαιτείται και για τα γλυπτά που βρίσκονται κατά χώραν και κυρίως για εκείνα του βήματος του Φαίδρου. Ελπίζεται επίσης ότι όλο το σχετικό εποπτικό υλικό (σχέδια, προπλάσματα, κτλ.) και πληροφορίες για τον χώρο και ιδιαίτερα το μνημείο του θεάτρου του Διονύσου, θα γίνει κατορθωτό να παρουσιαστεί και προβληθεί για το ελληνικό και ξένο κοινό στο παρακείμενο οίκημα της Υπηρεσίας στην οδό Θρασύλλου, παρά τις κακόβουλες προσπάθειες που καταβάλλονται τελευταία να αφαιρεθεί η χρήση του από την Εφορεία μας και να παραδοθεί για άσχετη χρήση σε άλλους. Εφ' όσον θα επιτευχθούν οι πιο πάνω στόχοι, πιστεύουμε ότι θα γίνει κατανοητός και παιδευτικός χρήσιμος ένας από τους πιο σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους της αρχαίας Αθήνας.

Σημειώσεις

1. Προκήρυξη αρχιτεκτονικού διαγωνισμού για το κτήριο και εναλλακτικές λύσεις: *Νέο Μουσείο Ακρόπολης. Διεθνής αρχιτεκτονικός διαγωνισμός*, Υπουργείο Πολιτισμού (Αθήνα

1989). Τα αποτελέσματα του διαγωνισμού: *Νέο Μουσείο Ακρόπολης*, Υπουργείο Πολιτισμού (Αθήνα 1991) (ελληνικά και αγγλικά).

2. Αναφορά στα ευρήματα των κατεδαφίσεων: Π. Καλλιγιάς, *ΑρχΔελτ* 18 (1963) Χρονικά 18; Ν. Πλάτων, *ΑρχΔελτ* 19 (1964) Χρονικά 34-37; Ι. Παπαποστόλου, *ΑρχΔελτ* 22 (1967) Χρονικά, 35-6; Γ. Δοντάς, *ΑρχΔελτ* 25 (1970) Χρονικά 30.
3. Travlos, *PDA* 537-552. Για τις διαδοχικές φάσεις του θεάτρου βλ. και πρόσφατα: L. Polacco, *Il Teatro di Dioniso Eleutereo ad Atene* (Roma 1990), αν και ορισμένες θέσεις του συγγραφέα δεν συμφωνούν με τα σωζόμενα στοιχεία.
4. Για τον μικρό πώρινο ναίσκο: Π. Καλλιγιάς, *ΑρχΔελτ* 18 (1963) Χρονικά 16, πίν. 10γ. Ελπίζεται ότι σύντομα μικρή ανασκαφική έρευνα στην περιοχή θα αποσαφηνίσει τη ΝΑ. γωνία του περιβόλου και την διαδρομή του κατά την ανατολική πλευρά του ιερού του Διονύσου.
5. Την απουσία διαζώματος, σε αντίθεση με τους παλαιότερους ερευνητές, υποστηρίζουν οι Μ. Κορρές, *ΑρχΔελτ* 35 (1980) Χρονικά 10-11, σχεδ. 1 και Θ. Παπαθανασόπουλος, *Το θέατρο του Διονύσου — Η μορφή του κοίλου* (Αθήνα 1987) εικ. 47.
6. Πρώτη έρευνα Π. Καστριώτη *Πρακτ* (1914) 81-124 (= *ΑρχΕφ* [1914] 143-166). Βιβλιογραφία για το Ωδείο: Travlos, *PDA* 387-391.
7. Μικρή συμπληρωματική έρευνα από τον Α. Ορλάνδο: *Πρακτ* (1931) 25-36 και *Πρακτ* (1932) 27-8.
8. Πρβλ. Μ. Κορρές, *ΑρχΔελτ* 35 (1980) Χρονικά 16.
9. Μ. Κορρές, *ΑρχΔελτ* 35 (1980) Χρονικά 14 κ.επ. Επίσης σχέδιο του ιδίου στο *Αθήνα — Προϊστορία και Αρχαιότητα*, Υπουργείο Πολιτισμού (Αθήνα 1985) 37.
10. Για τα χορηγικά μνημεία και την οδό Τριπόδων βλ. την ανακοίνωση των Α. Χωρέμη — Κ. Καζαμιάκη στον παρόντα τόμο, σελ. 31-44. Για τις μαρμάρινες ενεπίγραφες βάσεις των τριπόδων των Διονυσίων βλ. P. Amandry, "Trépieds d' Athènes: I. Dionysies," *BCH* 100 (1976) 15-93. Η τριγωνική καμπυλόγραμμη βάση του Δρακοντίδη, που βρέθηκε στις ανασκαφές του "Ωδείου" το 1931 (Ορλάνδος, *Πρακτ* [1931] 35-6, εικ. 12-13) είναι σήμερα στην περιοχή του θεάτρου: Ε. Στίκας, "Τρίπλευρα κιονόκρανα, κορυφώματα και μνημεία," *ΑρχΕφ* (1961) 163, εικ. 9 και Amandry 28-30, εικ. 12-13. Επίσης στα ανατολικά του ιερού του Διονύσου βρίσκεται σήμερα το τμήμα ορθογώνιου ενεπίγραφου χορηγικού βάθρου από τον τοίχο της Αγ. Παρασκευής: Π. Καλλιγιάς, *ΑρχΔελτ* 18 (1963) Χρονικά 18, πίν. 14α και Amandry 48-50, εικ. 26-27.
11. Π. Καλλιγιάς, *ΑρχΔελτ* 18 (1963) Χρονικά 14-15. Travlos, *PDA* 537.
12. F.E. Winter, "The Stage of New Comedy," *Phoenix* 37 (1983) 38 κ.επ.
13. G. Dontas, "The True Aglaurion," *Hesperia* 52 (1983) 48-63, του ιδίου στα *Πρακτικά του Η' Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής και Λατινικής Επιγραφικής* 2 (Αθήνα 1987) 147-150. Δες και την ανακοίνωση του T.L. Shear, Jr. στον παρόντα τόμο, σελ. 225-248.
14. S.G. Miller, *The Prytaneion* (Berkeley 1978) 38 κ.επ. Δες και την ανακοίνωση του T.L. Shear, Jr. στον παρόντα τόμο, σελ. 225-248.
15. Τον σύγχρονο προβληματισμό για την πιθανή θέση της αρχαϊκής Αγοράς, του Πρυτανείου και των παρακειμένων κτηρίων ύστερα από την οριστική ταύτιση του Αγλαυρείου, θέτει ο N. Robertson, "Solon's Axones and Kyrbeis, and the Sixth-Century Background," *Historia* 35 (1986) 147-176. Ο μελετητής συνδέει τους "άζονες" των νόμων του Σόλωνα με το Πρυτανείο στην αρχαϊκή αγορά και προσπαθεί να τοποθετήσει τα αναφερόμενα ως παρακείμενα ιερά και κτήρια: σελ. 157-168, εικ. 1. Παράλληλα, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η από μέρους του Ι. Δημακόπουλου το 1984 (έγγρ. αναφ.), απόδοση στο αρχαίο Πρυτανείο ενός καλά

- σωζόμενο τμήματος αναλημματικού τοίχου, στο βάθος του ακινήτου της σημερινής οδού Τριπόδων 28 (της Ελληνικής Εταιρείας) (p. 38, Figs. 7-8). Ανασκαφή που ακολούθησε τότε από μέρους της Α' Εφορείας Αρχαιοτήτων (ΑρχΔελτ 44 [1989] Χρονικά, υπό έκδοση) δεν επιβεβαίωσε την υπόθεση του Δημακόπουλου, αλλά κατά την γνώμη μου, ο τοίχος είναι δυνατόν να συνδέεται με τα κτήρια και την εν γένει σε άνδρα διαμόρφωση της περιοχής της αρχαϊκής Αγοράς. Ελπίζεται ότι οι συνεχιζόμενες, διερευνητικές ανασκαφές της Εφορείας στην περιοχή αυτή της Πλάκας θα οδηγήσουν τελικά σε κάποια πιο συγκεκριμένα συμπεράσματα.
16. Miller (σημ. 14) 45. Πρβλ. και το μεταγενέστερο Σχόλιο στον Θουκυδίδη (2.15.2) όπου το Πρυτανείο χαρακτηρίζεται ως "οίκος μέγας" (Miller 177, A.242). Για την εσωτερική μορφή του ανασκαφέντος κτίσματος θα πρέπει να σημειωθεί ότι το αποδιδόμενο στο "Ωδείο" μαρμάρινο edώλιο με ανάγλυφες γλαύκες (Π. Καστριώτης, *Πρακτ* [1914] 110-116, εικ. 18) τώρα αποδίδεται με βεβαιότητα στο Παναθηναϊκό Στάδιο (Μ. Κορρές, *ΑρχΔελτ* 35 [1980] Χρονικά 16 — πρβλ. και Μ. Κορρές *ΑρχΔελτ* 37 [1982] Χρονικά 18). Ο αποδιδόμενος επίσης στο εσωτερικό του "Ωδείου" σπόνδυλος μεγάλου αρράβδωτου κίονα με την αναθηματική επιγραφή στον Αριοβαρζάνη (*Πρακτ* [1914] 108-110, εικ. 17) είναι αμφίβολο εάν συνδέεται πραγματικά με το κτήριο αυτό. Αξιοσημείωτη είναι η τοιχογράφηση των τοίχων του "Ωδείου" (Ορλάνδος, *Πρακτ* [1931] 25, εικ. 2), με στέφανο δάφνης και μικρό αμφορέα.
 17. Miller (σημ. 14) 81, εικ. 5.
 18. Έργο των πρυτάνεων ήταν και ο καθορισμός του χώρου των συνεδριάσεων της Βουλής και της Εκκλησίας του Δήμου: Αριστ. *Αθ.Πολ.* 43.3 ("όπου καθίζουσιν οὔτοι"). Ο P.J. Rhodes, *The Athenian Boule* (Oxford 1972) 16 σημ. 5 επισημαίνει ότι το Πρυτανείο ήταν κυρίως χώρος υποδοχής των τιμωμένων Αθηναίων και ξένων και όχι έδρα των πρυτάνεων, που θα ήταν η θόλος στην Αρχαία Αγορά. Γενικά για την λειτουργία του Πρυτανείου και για τους δικαιούχους δωρεάν σίτησης βλ. P. Schmitt - Pantel, "Les repas au Prytanée et à la tholos dans l' Athènes classique. Sitesis, trophé, misthos," *Annali - Istituto Universitario Orientale - Archeologia e Storia Antica*, Napoli (1980) 55-68 και M.J. Osborne, "Entertainment in the Prytaneion at Athens," *ZPE* 41 (1981) 153-170.
 19. Με το πρυτανείο πρέπει να συνδέεται και μεγάλη μαρμάρινη διπλή ερμαϊκή στήλη με ανάγλυφο υδρίας και κηρυκείου, εύρημα των πρώτων ανασκαφών (Καστριώτης, *Πρακτ* [1914] 103-5, εικ. 5) που σώζεται σήμερα στην περιοχή του θεάτρου του Διονύσου. Είναι γνωστό από τις φιλολογικές πηγές ότι οι κήρυκες και οι πρέσβεις μετά την άφιξή τους στην πόλη προσέρχονταν πρώτα στους πρυτάνεις (Αριστ. *Αθ.Πολ.* 43.5) και ότι το κηρύκειο συσχετιζέτο με το πρυτανείο (Πολυδεύκης 8.138). Με το κηρύκειο του αναγλύφου, πιθανότατα, υποδηλώνεται το πρυτανείο, όπως και σε σφράγισμα πήλινης κεραμίδας, εύρημα των ερευνών του Ορλάνδου (*Πρακτ* [1931] 31, εικ. 9), και όχι παρακείμενο ιερό του Ερμή. Αλλά και η υδρία πρέπει να συνδέεται με το πρυτανείο, υποδηλώνοντας την σε αυτό δωρεάν σίτηση των αρχόντων, κηρύκων και των επισήμων ξένων. Ο Καστριώτης λανθασμένα ονοματίζει το σκεύος στάμνο και το συνδέει με τη λατρεία του Διονύσου, αλλά για τη νεώτερη τοποθέτηση στο θέμα βλ. B. Philippaki, *The Attic Stamnos* (Oxford 1967) XIX-XXI. Για τους τόπους των δημοσίων συσσιτίων βλ. πρόσφατα: S. Rotroff and J. Oakley, "Debris from a Public Dining Place in the Athenian Agora," *Hesperia* 25 (1992) 36 κ.επ. Στην σελ. 39 σημ. 27, επισημαίνεται η νέα θέση του Αγλαυρείου και η εξ αυτής αναζητούμενη θέση του Πρυτανείου. Άξιο έρευνας επίσης είναι, εάν το τμήμα μαρμαρίνου αναθήματος με την επιγραφή 'Αγαθῇ Τύχῃ, που βρέθηκε σε επιχώσεις του μεσαιωνικού Ριζόκαστρου στην πάροδο του θεάτρου του Διονύσου (Ν. Πλάτων, *ΑρχΔελτ* 21 [1966] Χρονικά 39, πίν. 61α = αρ. ευρ. Ακρ. 14.902), έχει σχέση με την ύπαρξη αγάλματος της Αγαθής Τύχης, που αναφέρεται ότι ήταν στημένο κοντά στο Πρυτανείο (Αιλιανού *Ποικίλη Ιστορία* 9.39). Για το άγαλμα αυτό δες την ανακοίνωση της Ο. Palagia στον παρόντα τόμο, σελ. 113-122.
 20. Ίσως η θέση οικοδόμησης του Ωδείου, κατασκευασμένου από τα ξύλα των κατακτηθέντων περσικών πλοίων, να πρέπει ακριβώς να συνδεθεί με την άμεση περιοχή της καταστροφικής ανόδου των Περσών στην Ακρόπολη το 480 π.Χ. (Ηρόδ. 8.53).
 21. Αξιοσημείωτη η σχέση του πρυτανείου και με το ιερό της Αρτέμιδος Αγροτέρας, μέσω των εφήβων: οι έφηβοι, σύμφωνα με επιγραφικά τεκμήρια του τέλους του 2ου αι. π.Χ. (Miller [σημ. 14] 16 και Α.196-202), αφού έθιαν πάνω στην κοινή εστία στο Πρυτανείο έκαμαν, ένοπλοι, πομπή στο ιερό της Αρτέμιδος Αγροτέρας (ταυτίζεται με τον εκτός των τειχών "ναό του Ιλισού," στις ανατολικές όχθες του ποταμού: Travlos, *PDA* 112-120). Με τη λατρεία αυτή της Αρτέμιδος πιθανόν να συνδέονται ευρήματα από τις παλαιές ανασκαφές στο "Ωδείο": α) μικρή μαρμαρίνη κεφαλή Αρτέμιδος (Καστριώτης, *ΑρχΕφ* [1915] 146, εικ. 5) και β) μαρμάρινο αγαλμάτιο Αρτέμιδος (Ορλάνδος *Πρακτ* [1931] 31-2, εικ. 10) σήμερα στο Εθν. Αρχ. Μουσείο (3714): Β. Θεοφανείδου, "Νέα Προσκτήματα," *ΑρχΕφ* (1939-41) Αρχ. Χρονικά, 10, αρ. 35 και *LIMC* II (1984) 645, αρ. 257.
 22. W. Würster, *Architectura* 9 (1979) 58-76; Μ. Κορρές, *ΑρχΔελτ* 35 (1980) Χρονικά 9 κ.επ.
 23. Μ. Κορρές, *ΑρχΔελτ* 35 (1980) Χρονικά 9-20; *ΑρχΔελτ* 36 (1981) Χρονικά 4; *ΑρχΔελτ* (1982) Χρονικά 15-18; *ΑρχΔελτ* 38 (1983) Χρονικά 10-11.
 24. Η. Makri, *The Theatre of Dionysos, Athens: The Rehabilitation of the Auditorium Retaining Walls Along and Adjoining the Eastern Parodos* (Summary) (Athens 1987).
 25. Κ. Τσάκος, *ΑρχΔελτ* 40 (1985) Χρονικά 9-11 και Ε. Μακρή, Κ. Τσάκος, Α. Βαβυλοπούλου-Χαριτωνίδου, "Το Ριζόκαστρο, Σωζόμενα υπολείμματα: Νέες παρατηρήσεις και επαναχρονολόγηση," *Δελτίο Χριστιαν. Αρχ. Εταιρείας* 14 (1987-88) 329-366.
 26. Α. Τσαρβάπουλος, *ΑρχΔελτ* 36 (1981) Χρονικά 44.
 27. Την ανάγκη παράλληλης συνθετικής έρευνας θραυσμάτων γλυπτών, αρχιτεκτονικών μελών, επιγραφών, κ.λ.π. από τον αρχαιολογικό χώρο, σε σχέση με τα φυλασσόμενα σήμερα σε άλλα Μουσεία μαρτυρούν και πρόσφατες αναγνωρίσεις και αποδόσεις, όπως εκείνες ενεπίγραφων θραυσμάτων από τους μεγάλους καταλόγους νικητών στα Διονύσια, που βρίσκονται στο Επιγραφικό Μουσείο, D. Peppas-Delmousou, *AM* 92 (1977) 229-243, και *AM* 93 (1978) 109-118.

THRASYLLOS MONUMENT: The choregic monument of Thrasyllus was preserved virtually intact until the Greek War of Independence, when it was destroyed in 1827 during the siege of the Acropolis by the Turks. The inscriptions on the monument have been known since the time of Cyriacus of Ancona, and Stuart and Revett made admirable drawings of the architecture which they studied in detail during their stay in Athens (1751–1753). The only recent study is by G. Welter (1958) who identified and collected the scattered architectural members and recovered the original scheme of the monument, fig. 705.

In 320/319 B.C. Thrasyllus built the monument (*J. G. II² 3056*) high on the south slope of the Acropolis at the great artificial scarp, the *katatome* as the Athenians called the rock face which had been evened out vertically during the construction of the Theatre of Dionysos by Lykourgos (Hyperides and Philochoros in Pollux IV 123; Harpokration, *κατατομή*). The façade of the monument screened the mouth of a cave which had appeared when the cliff was cut back to form the *katatome* and it was placed on the uppermost rows of the theatre seats about 30 metres above the level of the orchestra. Various choregic monuments were placed in other cavities of the *katatome*, and to the west of the *katatome* the foundations of a monument about 10 × 8 metres have been preserved. This was apparently an important monument and in a way it was the counterpart to the Thrasyllus monument, since the two are equidistant from the axis of the theatre. There are also many beddings in the rock for tripod bases and there are two other important choregic monuments which are still standing: columns with triangular capitals to support tripods. This part of the Acropolis slope high above the Theatre of Dionysos was obviously a choice site for choregic monuments, visible from afar and at the same time accessible from the Peripatos which crossed through the Theatre of Dionysos at a slightly lower level.

The original appearance of the Thrasyllus monument, as recovered by G. Welter, differs from the form of the monument seen and drawn by Stuart and Revett, figs. 707–708. As a result of studying the cutting and other traces on the floor of the cave and the newly-found architectural members, Welter concluded that there had been doors with jambs of Hymettian marble between the piers of the façade. Inside he found evidence for the back wall of a small chamber, 6.20 × 1.70 m. and 6 m. high. In describing the cave, Pausanias (I, 21, 3) notes the tripod which stood on top and inside he saw a work of art representing Apollo and Artemis slaying the children of Niobe. In such a small chamber there hardly would have been room for sculpture and, as Welter rightly surmised, the composition must have been a painting which with its many figures would have taken up the whole back wall.

Fifty years later in 271/270 B.C. Thrasykles, the son of Thrasyllus, placed the tripods which he had won himself on either side of his father's tripod. This information comes from two inscribed bases (*J. G. II² 3083*) drawn by Stuart and Revett while they were still in place. The statue of Dionysos which appears in the Stuart and Revett drawing and probably two other statues placed on cornices on top of the inscribed bases of Thrasykles are apparently much later additions, set up when the theatre was repaired by Phaidros circa 400 A.D. With the coming of Christianity the cave was converted to a chapel dedicated to the Panaghia Spilaiotissa. It is likely that the wall between the piers with the tiny entrance was built at that time.

STUART-REVETT, II, Chapt. IV; Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Περί της καταστροφής του Θρασυλλείου μνημείου*, Ἀθήναι 1851; E. REISCH, *Zum Thrasyllusmonument*, AM 13, 1888, pp. 383–401; JUDEICH, *Topographie*, p. 315;

G. WELTER, *Das Thrasyllusmonument*, Ἐφημ. 1937, pp. 419–422; id., *Das choregische Denkmal des Thrasyllus*, AA 1938, pp. 33–68; HILL, *Athens*, pp. 108–110.

P.D.A. 562

AA. 36 (1881) B: James c. 5-7.

Παράλληλα καθαρίστηκε η αύλακα περισυλλογής ομβρίων του περιστυλίου στο ύψος του δού-9ου κίονα. Εντοπίστηκαν ακόμη και αποκαλύφθηκαν, κατά χώρα, μέσα στον αναλημματικό τοίχο, δύο ακόμη βάθρα (6ο και 5ο) με τις βάσεις των υπερκείμενων κιόνων (Πί ν. 9 γ). Το κυβικό βάθρο του 5ου κίονα ταυτίζεται απόλυτα, ως προς τις διαστάσεις, το υλικό και τη μορφή, με τμήμα βάθρου με τιμητική επιγραφή των Τρωαδέν προς τον Αδριανό², το οποίο σήμερα βρίσκεται δίπλα στην ανατολική ανίδα του υστερορωμαϊκού τετρακόγχου στο κέντρο της Βιβλιοθήκης (Πί ν. 10 α). Είναι φανερό ότι τα δύο αυτά τμήματα αρχικά συνανήκαν και ότι κατά τη μετασκευή του εσωτερικού περιστυλίου χωρίστηκαν στα δύο για να χρησιμοποιηθούν ως βάθρα κιόνων. Στη διάρκεια των εργασιών του 1981 δε βρέθηκε μέσα στον τοίχο το βάθρο του 4ου κίονα, το οποίο όμως διακρίνεται, μαζί με τα υπόλοιπα τρία προς Α. στην κάτοψη της Βιβλιοθήκης του W. Dörpfeld, μετά τις ανασκαφές του 1886³. Εικάζεται ότι ως βάθρο του τέταρτου κίονα είχε χρησιμοποιηθεί το ενεπίγραφο τμήμα του βάθρου του αναθήματος των Τρωαδέν, το οποίο μετακινήθηκε από τους πρώτους ανασκαφείς του χώρου κατά την κατασκευή, το 1895, του αναλημματικού τοίχου της οδού Δεξίππου. Από τις διάφορες κατηγορίες των βάθρων των κιόνων της β' φάσης του περιστυλίου, που εντοπίστηκαν κατά τις εργασίες, συνάγεται ότι η μετασκευή του περιστυλίου είναι πολύ πιο πρόχειρη από όσο ως τώρα εθεωρείτο, γεγονός που μπορεί να τη μεταθέσει χρονολογικά πριν από τις αρχές του 5ου αι. μ.Χ.

β) Στην αίθουσα του κλιμακοστασίου (:), δίπλα στο βορειοανατολικό auditorium της Βιβλιοθήκης, συντηρήθηκε τμήμα της εσωτερικής, από πλίνθους, παρειάς του εξωτερικού ανατολικού τοίχου καθώς και ο υπερκείμενος τοίχος του περιβόλου του αρχαιολογικού χώρου.

Παράλληλα στα πλαίσια των εργασιών γενικής τακτοποίησης του χώρου συνεχίστηκαν η περισυλλογή, καταγραφή και ταύτιση διάσπαρτων μελών. Στη διάρκεια των εργασιών ταυτίστηκαν αρχιτεκτονικά μέλη του εσωτερικού ανατολικού και βόρειου περιστυλίου της Βιβλιοθήκης (δύο βάθρα κιόνων β' φάσης ανατολικού περιστυλίου) και συγκεντρώθηκε σημαντικός αριθμός θραυσμάτων γλυπτών, προερχομένων από την ανασκαφή Κουμανούδη, από την περιοχή του νοτιοανατολικού auditorium, το χώρο δίπλα στην αποθήκη της ΥΠΑΝ (Πί ν. 10 γ).

Από τα διάσπαρτα μέλη που περισυλλέχθηκαν στο δυτικό τμήμα του χώρου, σημαντικότερα είναι το πίσω τμήμα κεφαλής κόρης (:) με δαιδαλική κόμ-

μωση και θραύσμα αναγλύφου με παράσταση Τρίτωνα με δάδα των πρώτων αυτοκρατορικών χρόνων.

Τέλος, τον Ιούλιο του 1981, άρχισε από την 1η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (υπεύθυνη αρχαιολόγος Ν. Αλεβίζου) ανασκαφή στο νάρθηκα του κατεδαφισμένου Αγίου Ασώματος στα Σκαλιά, ο οποίος κατελάμβανε το χώρο ανάμεσα στον πρώτο κίονα-βόρειο εγκάρσιο τοίχο του Προπύλου και το δεύτερο κίονα-βόρειο παραστάτη του θυρώματος. Η ανασκαφή προχώρησε σε βάθος 0,30 μ., στο τμήμα του χώρου όπου λείπει το δάπεδο, που καταλαμβάνεται από έναν ελαφρώς σταυρόσχημο τάφο, από τον οποίο διακρινόταν άνοιγμα διαστ. 0,65 × 0,86 μ. κοντά στην ευθυνηρία του δυτικού τοίχου του Προπύλου. Κατά την ανασκαφή αποκαλύφθηκε η επάνω παρειά της θολωτής επικάλυψης του τάφου, ενώ βρέθηκε ενσωματωμένο στη νότια πλευρά του ανοίγματος κορύφωμα επιτύμβιας στήλης με ίχνη επιγραφής (Πί ν. 10 β).

Γ. ΚΝΙΘΑΚΗΣ - Γ. ΤΙΓΓΙΝΑΓΚΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Πλατεία Λυσικράτους (Σ χ έ δ. 1)

Κατά την εκσκαφή τάφρου για την εγκατάσταση αποχετευτικού αγωγού κατά τη νότια πλευρά της πλατείας Λυσικράτους συναντήθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα της οδού των Τριπόδων και μερικών εκατέρωθεν μνημείων. Στη θέση της τάφρου μια παλιότερη τομή (γύρω στο 1960) και άλλες σκαπτικές εργασίες είχαν καταστρέψει το μέγιστο μέρος των αρχαίων εδαφών. Ωστόσο, ένα μικρό μέρος αρχαίων επάλληλων (+80.30 ÷ +80.80) οδοστρωμάτων σώθηκε στο μέσο του πλάτους της οδού. Το πλάτος της οδού στη θέση της τομής περιλαμβάνεται ανάμεσα σε δύο τοίχους, T 1 στη δυτική πλευρά και T 2 στην ανατολική πλευρά της. Η απόστασή τους είναι 8½ μ. Τούτο βέβαια δεν αποκλείει ότι η καθαυτό οδός και εδώ διέθετε ένα κάπως μικρότερο πλάτος, εάν δεν περιλαμβάνονται σ' αυτό δυο μικρά λίθινα βάθρα VI και XI προσκολλημένα αντίστοιχα στους τοίχους T 1 και T 2. Ο τοίχος T 1 χωρεί αμέσως σε κοίτη σκαμμένη στον ημίβραχο («κιμηλιά») σε στάθμη +80.43 και είναι αναλημματικός. Ο τοίχος T 2 είναι ελεύθερος με δύο όψεις και ανήκει επομένως σε κτίσμα. Σώζεται σε ύψος τεσσάρων στρώσεων από τις οποίες οι δυο κατώτερες, ή θεμέλιο, είναι από κροκαλοπαγείς λίθους και οι ανώτερες, ένας τοιχοβάτης και ένα ορθοστάτης, είναι από ακτίτη λίθο. Η κοίτη του θεμελίου έχει στάθμη +80.05 και η έδρα του τοιχοβάτου +80.92. Το υψόμετρο αυτό είναι παραπλήσιο προς την αρχαία στάθμη της οδού.

Πιο ανατολικά συναντήθηκε τοίχος παράλληλος προς τον T 2 και της αυτής δομής (T 3). Η απόστασή του από τον T 2 στο ύψος του τοιχοβάτου του T 2 είναι 3.25.

2. CIL III, 1314, αριθ. 7282.

3. ΠΑΕ 1886, σ. 11-12.

Οι δύο τοίχοι T 2, T 3 ανήκουν σε δημόσιο κτίριο, όπως προδίδει η κλίμακα, το είδος και η τυποποίηση του υλικού τους και, καθώς η απόστασή τους είναι μικρή, η άλλη διάσταση του κτίσματος, κατά μήκος της οδού, πρέπει να είναι η μεγάλη.

Η μεταγενέστερη ανοικοδόμηση επάνω στον T 3 δεν επιτρέπει να αποφανθούμε για το είδος της ανωδομίας. Μια κιονοστοιχία είναι πιθανή οπότε το κτίσμα θα μπορούσε να είναι μία στοά. Ένας από τους ορθοστάτες του T 2 αφαιρέθηκε σε μεταγενέστερη εποχή, ώστε να αποκτηθεί μια θύρα της οποίας σώζονται λαξεύματα για στροφέα και για το πλαίσιο. Τα τεχνικά χαρακτηριστικά των ως άνω δικαιολογούν χρονολόγηση των T 1, T 2, T 3 και XI στον 4ο αι. π.Χ. Το βάθρο VI στην παρούσα του μορφή, θεμελιωμένο με ανορθόδοξο τρόπο, είναι μάλλον σε δεύτερη χρήση. Ανάμεσα στους τοίχους T 2 και T 3, αλλά σε κάπως μεγαλύτερο βάθος, συναντήθηκε μικρό λείψανο τοίχου από ακανόνιστους σκληρούς ασβεστόλιθους και βύσματα. Η απότομη ανύψωση του ημίβραχου σε δυο κάθετες πλευρές έξω από το εν λόγω τοίχωμα επιτρέπει να το αποκαταστήσουμε ως μέρος χτιστού ορθογώνιου φρέατος

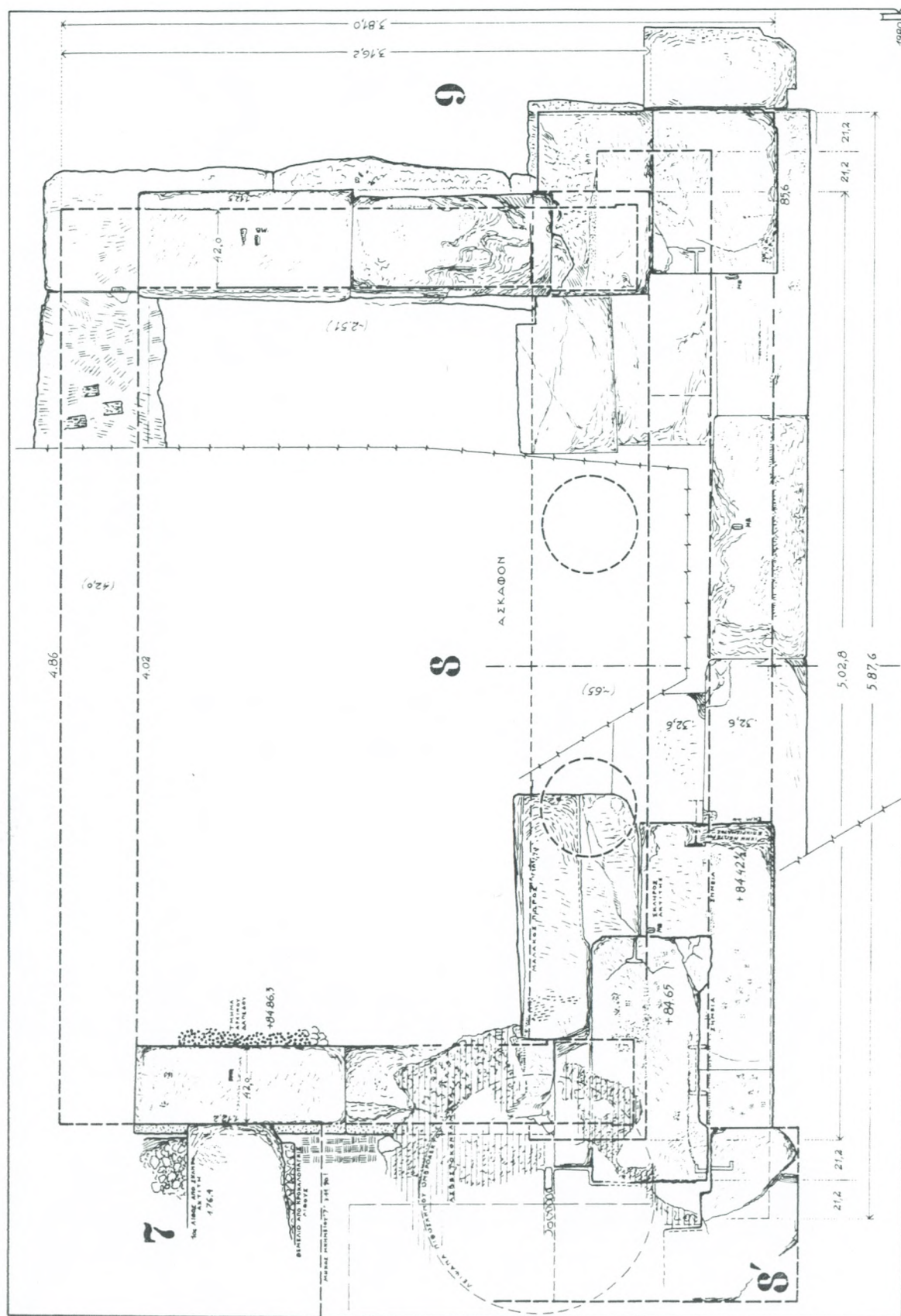
ή συναφούς υδρευτικού κτίσματος. Πιθανότερη χρονολόγηση είναι στον 5ο αι. π.Χ.

Η απότομη διακοπή του T 1 στο σημείο που τον συναντήσαμε οφείλεται σε μεταγενέστερο όρυγμα στο οποίο βρέθηκε μια μεγάλη ποσότητα από οστά μεγάλων ζώων και στερεοποιημένος βόρβορος. Εκτός από έναν αρχαίο σχετό αποτελούμενο από πήλινους σωλήνες μορφής L, η τάφος έτμησε τρεις άλλους σχετούς της τουρκοκρατίας χτισμένους με λιθάρια και λευκό ασβεστοκονίαμα.

Άξιο προσοχής είναι ότι στο σημείο όπου τμήθηκε η οδός, παρουσιάζει ταπείνωση .65 έναντι σημείου της παρά το μνημείο του Λυσικράτους, ενώ στη στάθμη του σημερινού εδάφους τέτοια υψομετρική διαφορά δεν υπάρχει.

Η κλίση αυτή συνεχίζεται προς N. σε αρκετό μήκος, όπως δείχνουν τα ευρήματα παλιότερης (1955) ανασκαφής που διατηρούνται στο υπόγειο της οικοδομής στις οδούς Επιμενίδου και Βύρωνος (βλ. I. Τραυλός, *Bildlexikon*, 566, εικ. 710)· για παλιότερα ευρήματα παρά το μνημείο του Λυσικράτους: BCH 3 (1879), σ. 221 κ.ε., πίν. 5, Α. Φιλαδελφεύς, AE 1920-I, σ. 83).

M. KOPPEZ

Σχέδ. 4. Αθήνα. Το χορηγικό μνημείο «δ». Παρούσα κατάσταση και γραφική αποκατάσταση.

APX. D. ~~108~~ (1880) B. Xpm.
25
M. Mees's

Ex 1 + 2 of 18.

γωνία του ανατολικότερα από τη θέση που εμφανίζεται στα παλαιότερα ισχύοντα σχέδια (Τραυλός, ό.π.).

Το γεγονός αυτό έχει πολύ μεγάλη σημασία για την αναπαράσταση του αρχαιότερου Ωδείου και σε κάθε περίπτωση καθιστά αδύνατη την ισχύουσα, όσον αφορά στη θέση ή τη μορφή της νοτιοδυτικής γωνίας του μεγάλου περικλείου κατασκευάσματος. Εάν η έκτασή του δεν ήταν μικρότερη από αυτήν που δείχνει η ισχύουσα αναπαράσταση, τότε ίσως θα πρέπει να το φανταστούμε ως υπόστεγο χωρίς πλήρεις κτιστούς τοίχους εξωτερικά. Η στάθμη των χορηγικών μνημείων (1)-(8) κάνει βέβαιο ότι η νότια πλευρά του Ωδείου δεν ήταν σε άμεση επαφή με το φυσικό έδαφος, αλλά υψωνόταν επάνω σε άνδρηρο με μέτωπο ύψ. $8\frac{1}{2}$ μ. περίπου κατά μέσον όρο. Ένα τέτοιο μέτωπο δεν μπορεί παρά να ήταν κτιστό ως ισχυρός αναλημματικός τοίχος. Η ολοκληρωτική εξαφάνισή του πρέπει να αποδοθεί σε πλήρη επαναχρησιμοποίηση του υλικού το οποίο ως εκ τούτου θα πρέπει να ήταν ένας λίθος όχι τόσο ευτελής όσο οι μαλακοί πωρόλιθοι, οι οποίοι συχνότατα διασώζονται, επειδή δεν υπήρξαν ποτέ κατάλληλοι για μια β' χρήση.

Η μελέτη των αναλημμάτων του Θεάτρου προς το Ωδείο, με σκοπό τη σύνταξη στερεωτικής μελέτης, οδήγησε σε παρατηρήσεις και συμπεράσματα σχετικά με τη βόρεια και δυτική πλευρά του Ωδείου. Το ανάλημμα του Θεάτρου αφίσταται από τη βόρεια πλευρά του Ωδείου, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τη νότια πλευρά, επειδή ακόμη και πριν από την ανέγερση των αναλημμάτων υπήρχε αύλακα συλλογής ομβρίων κατά μήκος των εν λόγω πλευρών του Ωδείου (Σχέδ. 1).

Η αύλακα έγινε ακόμη χρησιμότερη μετά την ανέγερση του Θεάτρου, γιατί χωρίς αυτήν ο στενός διάδρομος που σχηματίστηκε μεταξύ των δύο κτισμάτων θα ήταν πηγή σοβαρών δομικών βλαβών εξαιτίας της συρροής των υδάτων. Κατά την ανακατασκευή του Ωδείου το 65-52 π.Χ. ο βόρειος τοίχος του έγινε διπλός με το εξωτερικό μέρος σε επαφή προς το Θέατρο και συνδετήριες νευρώσεις κατά διαστήματα, οι οποίες σήμερα μετά τη μεγαλύτερη καταστροφή του εσωτερικού τοιχώματος επέχουν θέση αντηρίδων (αντ. στο Σχέδ. 1).

Στο διάστημα των δύο τοιχωμάτων διατηρήθηκε η παλαιότερη αύλακα την οποία αποτελούν μεγάλοι λίθοι με αβαθή κοίλανση. Οι νευρώσεις εδράζονται στην αύλακα, κατά τρόπο ώστε να μην εμποδίζεται η λειτουργία της. Αν τούτο συμβαίνει σήμερα, οφείλεται μόνο σε καταστροφή του υποκείμενου εδάφους, γενική εξάρθρωση των λίθων και πρόσχωση του ερειπίου. Παρά την αλλαγή της οικοδομικής καταστάσεως των μνημείων, η αποκατάσταση αυλάκων γύρω από αυτά αποτελεί θετικότατο μέτρο για την προστασία τους. Στην παρούσα περίπτωση η επισκευή, συμπλήρωση και επαναλει-

τουργία της αρχαίας αύλακας θα ήταν σωτήρια λύση (αύλακες αυτού του είδους αποτελούν κανόνα για την αρχαία οικοδομική, όπως δείχνουν οι αύλακες πίσω από τη στοά του Ευμένους και πίσω από τη δυτική στοά του Ασκληπιείου).

Η συνέχιση της ανασκαφής στον άξονα της τάφρου του νέου οχετού προς Ν. αποκάλυψε τοίχους κτισμένους με ποικίλους λίθους, πλίνθους και ασβεστοκονίαμα, προφανώς μέρος οικίας της υστερορωμαϊκής εποχής, όπως δείχνουν οικοδομικά και στρωματογραφικά ευρήματα. Αξιοσημείωτα στοιχεία είναι ένα μαρμάρينو κατώφλιο, μήκ. 1.22 (+ 81.48), και ένα φρέαρ του οποίου σώζεται ως στεφάνη το κατώτερο μέρος του μαρμαρίνου στομίου. Είναι φανερές διάφορες τροποποιήσεις του σχεδίου της οικίας αυτής, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας δεν αποκαλύφθηκε, αλλά φυλάχθηκε για μια μελλοντική έρευνα (Σχέδ. 1 σημ. ΟΙΚ).

Τέλος, στο τέρμα του συστήματος απορροής, στη νοτιοανατολική γωνία του αρχαιολογικού χώρου, δεν κατασκευάστηκαν οι αρχικώς προβλεπόμενοι απορροφητικοί βόθροι, επειδή και στα τρία σημεία όπου έγιναν δοκιμαστικές τομές μέχρι βάθους 2 μ. (+ 77,7 από τη θάλασσα), συναντήθηκαν λείψανα ευτελών τοίχων αδιάγνωστης ηλικίας.

Στοά του Ευμένους

Κατά τη συμπληρωματική διευθέτηση των διάσπαρτων μαρμάρων στην Ακρόπολη και τη νότια κλιτύ εντοπίστηκαν πλείστα θραύσματα προερχόμενα από τη στοά του Ευμένους. Ορισμένα από αυτά συναρμολόγησαν ως συνανήκοντα, με αποτέλεσμα τη συμπλήρωση και του έτερου από τα δύο γνωστά περγαμηνά κιονόκρανα (Τραυλός, ό.π., σ. 523 εικ. 664), την απόκτηση του επάνω μέρους ενός διπλού κίονος, την απόκτηση ενός ολόκληρου σπονδύλου περγαμηνού κίονος και την αποκατάσταση άγνωστων ακόμη λεπτομερειών του κτιρίου. Μετά τη διαπίστωση ότι το μάρμαρο των κίωνων και των θριγκών προέρχεται από το ίδιο λατομείο με κτίρια στην Πέργαμο, ότι τα τεκτονικά γράμματα είναι τελείως όμοια με σύγχρονά τους σε μνημεία της Περγάμου, επιχωριάζουν δε μόνο σε μέλη των κίωνων και του θριγκού, ενώ απουσιάζουν από τα υμήττεια μάρμαρα του τοίχου, τέλος, ότι στον τόπο της στοάς δεν υπάρχει ούτε βρέθηκε λατύπη του κυανότεφρου μαρμάρου, είναι εύλογο το συμπέρασμα ότι το κύριο μέρος της στοάς προκατασκευάστηκε στα εργαστήρια της Περγάμου και ότι έτοιμο μεταφέρθηκε στην Αθήνα για συναρμολόγησή της.

Οι δόμοι του τοίχου της στοάς επάνω από το μαρμάρينو ορθοστάτη ήταν από μαλακό πωρόλιθο σώζονται δε ελάχιστοι, όχι τόσο επειδή δεν άντεξαν το χρόνο, αλλά μάλλον επειδή αντικαταστάθηκαν από σκληρότε-
ρους, αλλά ακανόνιστους λίθους κτισμένους σε πολλές

4A.35